

Standardizacijski procesi u 20. stoljeću

Uvod u stoljeće - uvod u temu

Nekoliko je postavki koje ne bi smjele biti smetnute s uma kada je riječ o hrvatskome jeziku u 20. stoljeću, pa onda i o standardizaciji hrvatskoga jezika u tom vremenu. *Prvo*, svaki bi se pokušaj dosljedne »matematičke« segmentacije vremenskoga kontinuuma na stoljeća mogao naći na *tankom ledu* i s obzirom na stalnost jezičnoga razvoja i s obzirom na jezičnu standardizaciju kao neprekinut (i, dakako, *neprekidiv*) proces.¹ *Drugo*, kada je riječ o hrvatskome standardnom jeziku, dvadeseto je stoljeće važno utoliko što je u njemu inače još u posljednjem desetljeću devetnaestoga stoljeća zaživjela ideja o svojevrsnoj restandardizaciji hrvatskoga standardnog jezika² – uglavnom bez većih oscilacija i skretanja s glavnoga razvojnog pravca – dovedena do (razmjerno) visoka stupnja, što je naposljetku rezultiralo stabilnim hrvatskim standardnim jezikom. *Treće*, najavljena tema –

1 Priklanjamo se naime mišljenju da je standardizacija uvijek i nužno *proces*, pa da se i o svakome standardnom jeziku u svakome određenom vremenskom odsječku mora promišljati tek kao o dosegnutom određenom *stupnju* standardizacije (usp. o tome i u Mićanović 2006a: 20).

2 Nećemo ovdje ulaziti u razmatranja kada u stvari započinje standardizacija hrvatskoga jezika (usp. Katičić 1986: 138–157, Brozović 1978, također i u Brozović 2006: 155–278, Brozović 1998: 9–10, Brozović 2005, Babić 2005) već i stoga što smatramo da je nemoguće sa sigurnošću govoriti o krajnjim (i ishodišnim i zaključnim) točkama (standardno)jezičnoga razvoja. S druge strane lako ćemo se složiti s mišljenjima da u svakom jezičnom razvoju, pa i u jezičnoj standardizaciji postoje neke ključne točke koje su na ovaj ili onaj način, u većoj ili manjoj mjeri utjecale na daljnji tijek tih procesa. U tom se smislu, kad promišljamo o *suvremenome* hrvatskom standardnom jeziku, upiremo o *odmjeravanja* hrvatskih filoloških ideja u drugoj polovici devetnaestoga stoljeća (odlučujuća su, dakako, bila ona između zagrebačke filološke škole i hrvatskih vukovaca), koja su u konačnici (u zadnjemu desetljeću toga stoljeća) dovela do prevlasti vukovske jezične i pravopisne koncepcije.

I više no nepobitna činjenica da su *pobjedi* vukovaca na filološkoj sceni naruku išle političke okolnosti (snažna podrška hrvatskoga bana Károlya Khuena-Hédervárya, koji je slamanje hrvatskog nacionalnog otpora mađarizaciji smatrao presudno važnim sredstvom za provođenje unionističke politike, a tom su političkom programu pristupili – koincidiralo je to i s rasplinjavanjem ilirskih političkih programa i filoloških zamisli – neki od istaknutih filologa vukovaca; usp. i Samardžija 2001: 21), nas će zanimati njihov filološki program. O tome više u nastavku.

a to je *standardizacija* hrvatskoga jezika u 20. stoljeću – implicira suodnos standardnoga jezika i vladajuće (tj. državne) politike, odnosno standardnome jeziku pristupa (i) kao sociolingvističkoj činjenici.

Svi će se ti aspekti prepoznavati i u ovoj skici *jezičnoga* dvadesetog stoljeća.

Hrvatski vukovci »za početnike«

Filološka škola i filološki program *hrvatskih vukovaca* obilježili su ne samo kraj devetnaestoga stoljeća nego i gotovo cijelu prvu polovicu dvadesetoga, pa je stoga razumljivo da je njihova standardnojezična koncepcija čvrsto *ugrađena* i u suvremeni hrvatski standardni jezik. Upravo će stoga uvodno trebati podsjetiti na glavne značajke njihove jezikoslovne djelatnosti.

Vukovcima se nazivaju sljedbenici filoloških zamisli srpskog jezikoslovca Vuka Stefanovića Karadžića, a *hrvatskim vukovcima* oni hrvatski filolozi koji su u zadnjim desetljećima devetnaestoga i početkom dvadesetoga stoljeća zastupali (i izgrađivali) Vukovu/vukovsku koncepciju hrvatskoga književnog/standardnog³ jezika. Ili, sasvim konkretno: njihov je program u prvome redu pretpostavljao odabir osnovice standardnoga jezika, a potom, dakako, i prihvaćanje određenoga standardnojezičnog tipa. Za *osnovicu* je hrvatskoga standardnog jezika odabran novoštokavski dijalekt koji je u svojim djelima zabilježio Vuk Stefanović Karadžić, čime se – barem načelno – otvorio prostor za trajna preispitivanja odnosa hrvatskoga standardnog jezika i srpskoga standardnog jezika. Ono međutim što nam se danas može činiti i važnijim od pukog odabira osnovice standardnog jezika jest definiranje (su)odnosa standardnog jezika i organskog idioma/organskih idioma, odnosno drugi obavljani *odabir* – odabir *tipa* standardnog jezika (tj. standardnojezične koncepcije). Ne ulazeći ovdje u potanka razglabanja razlika koje su u tom pitanju postojale i među hrvatskim vukovcima⁴, spomenut ćemo da se – iz perspektive suvre-

3 U hrvatskom je jezikoslovlju u novije vrijeme tradicionalni termin *književni jezik* zamijenjen terminom *standardni jezik*. Time ne samo da je prednost dana jednoznačnome terminu nego je omogućeno razlikovanje između s jedne strane »uprosječenoga« polifunkcionalnog idioma općeobvezatnoga na čitavu državnome području te s druge strane onih jezičnih stilizacija koje imaju samo neka obilježja »općega«, ali ne i sva koja ima standardni jezik, pa ih je moguće nazivati *književnim jezicima*. Neovisno dakle o tradiciji i o devetnaestostoljetnim ili dvadesetostoljetnim izvorima na koje se pozivamo, hrvatski ćemo jezik koji se standardizira (i) u dvadesetome stoljeću nazivati *standardnim* jezikom.

4 Razlike su se ponajprije odnosile na to koliko su vjerno pojedini hrvatski jezikoslovci pristajali uz »kanonski« vukovski koncept književnog/standardnog jezika ili pak koliko su se od njega, uvažavajući i hrvatsku jezičnu situaciju, otklanjali, a potom može biti riječi i o naraštajnim razlikama među vukovcima (navode se tri naraštaja hrvatskih vukovaca). O tome usp. i Tafra, *O hrvatskim vukovcima iz drugoga kuta*, u: Tafra 1995: 154–174; Samardžija 2001: 11–60, Samardžija 2004b.

menoga hrvatskog standardnog jezika – upravo u ovom drugom (u standardnojezičnoj koncepciji) može prepoznati hrvatska jezična osobitost. Naime u hrvatskoj *varijanti* jezične standardizacije vukovskoj se orijentaciji *prepriječilo* s jedne strane supostojanje različitih hrvatskih organskih sustava (čakavština, kajkavština, štokavština), a s druge nezanemariva hrvatska književnojezična tradicija (u kojoj je književni jezik redovito bio konstrukt znatnije udaljen od svog organskog uzora ili, i bolje, od svojih organskih uzora).⁵ Stoga, po svoj prilici, neće biti neprimjereno najaviti da će standardizacija hrvatskoga jezika u dvadesetom stoljeću biti, unatoč odabranome (i, recimo, *poznatom*) modelu, po mnogočemu specifična.⁶

Dvadeseto stoljeće - u glavnim crtama

Poželimo li – iz perspektive našeg stoljeća – ocrtati hrvatsku jezičnu situaciju u dvadesetome stoljeću, izdvojit ćemo tri značajke koje su u različitim razdobljima toga stoljeća na različite načine i različitim intenzitetima djelovale na standardizaciju hrvatskoga jezika.

1. Kada je riječ o standardizaciji hrvatskoga jezika u dvadesetome stoljeću, prvu važnu komponentu svakako predstavljaju hrvatski vukovci. I više od pukog podatka da je pobjedu odnijela standardnojezična koncepcija za koju su se oni vrlo predano zalagali naše su pozornosti vrijedna upravo tom činjenicom poticana učestala propitivanja primjerenosti vukovskoga filološkog programa hrvatskome jeziku, i to i s obzirom na narav hrvatskoga jezika i s obzirom na već i tada nezanemarivu književnojezičnu tradiciju. Bilo kako bilo, uz veće ili manje otklone hrvatski se jezik standardizirao oko spomenute vukovske *koncepcijske okosnice*.

Preostale dvije sastavnice dvadesetostoljetnih jezičnih zbivanja, po svemu sudeći, neće biti odveć teško dovesti u vezu (i) s netom spomenutom dominacijom vukovskoga filološkog programa u prvim desetljećima prošlog stoljeća, a što je, posljedično, snažno obilježilo (i predestiniralo!) kasnije standardizacijske procese.

2. S jedne strane pobjeda hrvatskih vukovaca i odabir novoštokavštine za osnovicu hrvatskoga standardnog jezika, a s druge dugo razdoblje života u zajedničkoj državi (u Kraljevstvu/Kraljevini Srba, Hrvata i

⁵ Uzgred, spomenimo, to dvoje nije nepovezano: nesumnjivo je hrvatska »trojezičnost« (ili tronarječnost) pridonijela izgrađivanju upravo takva, ponešto artificijelna koncepta standardnog jezika. O tome i u nastavku.

U tom pogledu situacija je sa srpskim jezikom, pa onda i sa srpskim standardnim jezikom bila jednostavnija: *ujedinjenost* u štokavštini omogućavala je dosljednije provođenje vukovskih načela, pa onda i povodenje za »čistim narodnim jezikom« kao neupitnim *uzorom* književnome jeziku (krilatica »Piši onako kako narod govori!«).

⁶ Izvan okvira naše teme ostala su pitanja razvoja standardološke teorije u dvadesetome stoljeću (ponajviše utjecaj praškog funkcionalizma), a koja je (teorija) nesumnjivo utjecala na stvaranje koncepta *standardnoga jezika*, ali i pružala podršku u konkretnim standardizacijskim postupcima. Usp. o tome Mićanović 2006b.

Slovenaca, Kraljevini Jugoslaviji, naposljetku i u poslijeratnoj Jugoslaviji) te državnom politikom (ili, ipak, državnim politikama) uvjetovana jezična politika rezultirale su katkad izraženijom, a katkad manje izraženom potrebom supostavljanja hrvatskoga standardnog jezika srpskome standardnom jeziku. Drugim riječima, hrvatski se standardni jezik – u nekim razdobljima više, u drugima manje – nepotrebno, a često i neprimjereno stavljao u relacije sa srpskim jezikom. Manifestiralo se to bilo u pokušajima minoriziranja i minimaliziranja hrvatsko-srpskih jezičnih razlika bilo u sasvim otvorenim, uglavnom i neprikrivenim tendencijama nametanja srpskih jezičnih značajki govornicima hrvatskoga jezika. Takvi su potezi – zacijelo to neće biti teško razumjeti – pogodovali razvoju u krajnjem slučaju nepotrebnih pa i štetnih hrvatskih jezičnih kompleksa: oni su se pak prepoznavali u čestim *sumnjičenjima* i propitivanjima hrvatskoga standardnog jezika (*koliko je on zapravo hrvatski?; bi li Hrvati trebali govoriti kako drukčije i bi li govorili drukčije da se kotač povijesti drukčije zavrtio?*) i, s vremena na vrijeme, u nekim ipak nerazumnim i/ili neracionalnim normativnim rješenjima.

3. Napokon, kao protuteža jugoslavenskim jezičnounifikacijskim stremljenjima (što je dakle u praksi značilo ujednačavanje prema srpskome) prepoznaje se treća važna sastavnica hrvatske jezične slike u dvadesetome stoljeću: hrvatska jezična samobitnost. Naime svijest će se o hrvatskim jezičnim posebnostima (hrvatska »trojezičnost«⁷), ali i o ranijim hrvatskim književnojezičnim praksama (i filološkim programima) svakako pokazati kao dobar i poželjan *korektiv* u konkretnim pitanjima vezanima uz standardizaciju hrvatskoga jezika. Tom će se činjenicom nadalje moći tumačiti i specifičnosti hrvatskih standardizacijskih procesa i – u konačnici – samosvojnost hrvatskoga standardnog jezika.

Standardizacija u središtu naše pozornosti

Konkretizirajući – za ovu priliku – okvirno dogovorenu temu *hrvatski jezik u 20. stoljeću*, ne bez razloga u prvi smo plan istakli *sociolingvistički* aspekt hrvatskoga jezičnog pitanja u prošlom stoljeću. Naime stoljeće je to u kojemu su – nakon važnih *predradnji* učinjenih u desetljeću koje mu je prethodilo – uspostavljeni temelji suvremenome hrvatskom jezičnom standardu, stoljeće u kojemu je hrvatski standardni jezik doveden do visokog stupnja standardiziranosti, ali i – ne manje važno! – stoljeće je to u kojemu je učvršćen sociolingvistički status hrvatskoga jezika (od jezika kojemu je

⁷ Premda se u hrvatskoj filologiji običavalo govoriti o tronarječnosti hrvatskoga jezika, pri čemu bi čakavština, kajkavština i štokavština bila tri narječja hrvatskoga (ali kojega?) jezika, smatramo, nasuprot, da je sasvim utemeljeno govoriti o trima hrvatskim jezičnim sustavima. O tome usp. Silić 1998, Silić 2006: 29-34, Mićanović 2006a: 77-90.

trebalo dokazivati legitimitet i ravnopravnost, kao i pravo na vlastito ime do, napokon, »državnog« jezika⁸).

Na upravo simboličkim počecima *suvremenoga* hrvatskoga jezičnog standarda našla su se tri ključna djela svakog normiranog jezika (navodimo ih slijedom objavljivanja): *pravopis*, *gramatika* i *rječnik*. No i ta tvrdnja pretpostavlja dvije *ograde*. *Prvo*, u smislu uvodno predstavljena i jasno zauzeta stava o standardizaciji kao trajnom (i/ili neprekinutom/neprekidivu) procesu, možemo govoriti tek o pojedinim *prijelomnim točkama* u jezičnom razvitku; s takvih ćemo pozicija i zbivanja oko hrvatskoga jezika na smjeni 19. i 20. stoljeća smatrati presudnima – iako ne i jedino bitnima – za *ffzionomiju* suvremenoga hrvatskog jezičnog standarda.⁹ *Drugo*, čak i ako (uvjetno) govorimo o *ishodištima* suvremenoga hrvatskog jezičnog standarda, to ne znači da je »čisto« prvotno stanje konzervirano te kao takvo ugrađeno u suvremeni hrvatski standardni jezik: na standardizacijske su procese u 20. stoljeću djelovale i druge silnice, i upravo nam je to nakana u nastavku prikazati.

No vratimo se najavljenim knjigama! Spremno dajući prednost *logici jezičnog razvoja* pred *logikom stoljeća*, možemo samo konstatirati da su dva od tri normativna priručnika objavljena već na isteku 19. stoljeća, a treći na samom početku 20. stoljeća. To su, redom: *Hrvatski pravopis* Ivana Broza (¹1892, ²1893), *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* Tome Maretića (1899) te *Rječnik hrvatskoga jezika* Franje Ivekovića i Ivana Broza (1901).

Kako bismo ocrnali »nultu točku« hrvatskoga jezičnog standarda, a ujedno i u glavnim crtama predstavili program hrvatskih vukovaca, izdvajamo doista samo ključne značajke spomenutih djela.

Hrvatski pravopis Ivana Broza zasnovan je pretežito na fonološkom načelu (čime se, koncepcijski, bitno udaljio od pravopisne prakse devetnaestoga stoljeća, posebice one morfonološkog/korijenskog pisanja, koju su zastupali ilirci i potom pripadnici zagrebačke filološke škole), promovirajući time pravopisni koncept Vuka Stefanovića Karadžića predstavljan krilaticom *piši kao što govoriš*.¹⁰

⁸ Dakako da su sva ta pitanja najuže povezana s društveno-političkim okolnostima u kojima se hrvatski jezik zatjecao u protoku stoljeća, pa su i utoliko sociolingvističke, a ne lingvističke naravi.

⁹ Ili, još jasnije, izdvajanjem i isticanjem tek jedne točke u standardnojezičnom razvoju ne želimo sugerirati njezinu izoliranost i/ili neovisnost o ranijim razvojnim »stadijima«, pa čak i onda kada se oni i ne mogu smatrati stadijima istoga procesa (primjerice, otvara se ovdje zanimljivo, a svakako i kompleksno pitanje: koliko su književnojezične koncepcije drugih filoloških škola, posebice zagrebačke, pridonijele modifikaciji »kanonskog« vukovskog programa u interpretaciji pojedinih hrvatskih vukovaca, naposljetku i oblikovanju suvremenoga hrvatskog jezičnog standarda).

¹⁰ Ne ulazimo ovdje u potankosti, no ipak napominjemo dvoje: (a) dosljedno bi povodjenje za tim geslom pretpostavljalo *fonetski* pravopis (fonetsku transkripciju), što, dakako, nije bio slučaj; (b) u Brozovoj se varijanti *fonološkog* pravopisa mjestimice odstupa od fonološkog načela (tj. jednoznačno i dosljedno uspostavljena odnosa slovo/grafem – fonem), što se pak može pripisati uvažavanju dotadašnje hrvatske

Maretićeva je *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* u pravom smislu riječi trebala kodificirati standardnojezičnu koncepciju za koju su se tako gorljivo zalagali hrvatski vukovci. Najviše je to došlo do izražaja u jezičnom korpusu na kojemu je zasnovana, a to su bila djela Vuka Stefanovića Karadžića i Đure Daničića te »narodne umotvorine, što ih je na svijet izdao Vuk poznatom svojom vještinom, u kojoj ga nitko nije dostigao« (Maretić 1899: I-II, navedeno prema Samardžija 2001: 25). Zanimljivo je – iako, zacijelo, ne bi trebalo iznenađivati – takav su metodološki postupak Maretiću spočitavali već njegovi suvremenici, zamjerajući mu što je time zanemario i raniju i aktualnu hrvatsku književnu praksu, pa čak i onu štokavsku.¹¹

Sličnu je sudbinu i sličnu recepciju imao i *Rječnik hrvatskoga jezika* Franje Ivekovića i Ivana Broza¹², prvo normativno djelo objavljeno u dvadesetom stoljeću. S jedne strane nije mogla ostati nezamijećena leksikografska vrijednost djela, s druge ozbiljni su prigovori upućivani koncepciji rječnika, upravo korpusu na kojemu je temeljen, a pretežito su to opet bila Karadžićeva i Daničićeva djela.¹³ Ipak, kritikama usprkos, mogli bismo se složiti s konstatacijom Julija Benešića kako nije pravedno autora osuđivati ako je dosljedno proveo načelo za koje se izrijekom opredijelio, odnosno: »Ako netko odluči da gradi prizemnicu, jer gradiva za dvokatnicu nema, može se požaliti njegova oskudica, ali se ne može odsuditi (sic!) njegova odluka i kad ju je točno proveo« (J. Benešić, *Rječnik hrvatskoga književnog jezika od preporoda do I. G. Kovačića*, sv. I, str. XVIII, navedeno prema Pranjković 2006a: 180).¹⁴

pisane prakse (na takvu će pristupu uznastojati i dvadesetostoljetni hrvatski pravopisci, i po tome će se – usprkos »zajedničkom« načelu – razlikovati hrvatski i srpski pravopis; s druge strane unitaristički će se nasrtati na hrvatski pravopis, npr. 1929. i 1954, odnosno 1960, obrušavati upravo na te hrvatske pravopisne značajke).

11 Među onodobnim kritičarima naročito se ističu Antun Radić (usp. Samardžija 2001: 348–551, 375–396) i Vatroslav Jagić (usp. Pranjković 2006a: 157–160). Važno je pripomenuti da Jagić pritom nije odricao vrijednost Maretićevoj *Gramatici*, ali je smatrao da ona, takva (»spala knjiga na dva slova«), ne može biti gramatika modernoga hrvatskog (srpskohrvatskog) jezika, nego eventualno tek gramatika jezika Karadžićeva i Daničićeva (usp. Pranjković 2006a: 158).

12 Najveći dio posla na ekscerpiranju građe za *Rječnik* obavio je Ivan Broz, a po njegovoj smrti prikupljanje je građe nastavio i rukopis za tisak priredio kanonik Franjo Iveković, inače Brozov ujak.

13 Nakon Brozove smrti Iveković je ponešto proširio popis djela, ali time ipak nije iznevjerio vukovsku koncepciju rječnika: *Hrvatske narodne pjesme*, neka djela M. Đ. Miličevića i P. Petrovića Njegoša, Akademijin *Rječnik* do 19. sveska, zbirke riječi koje je po Lici skupio divoselski prota Jovan Bogdanović, *Rječosložje* Joakima Stullija iz 1806. te nešto riječi iz narodnog govora što su ih u zagrebačkoj okolici prikupili Ivekovićevi poznanici (usp. Iveković–Broz 1901: IV; usp. i Pranjković 2006a: 165–166).

Argumentirane kritike takvu leksikografskom postupku (tj. metodologiji) upućivali su već i suvremenici (npr. Vatroslav Jagić, Antun Radić, Tugomir Alaupović, Vatroslav Rožić). Dakako da ni poznije 20. stoljeće nije *Rječniku* priskrbilo bolju recepciju; uglavnom ga se ignoriralo. Usp. Pranjković 2006a: 165–184.

14 Takvu će gledištu biti sasvim korespondentna i neka suvremena promišljanja o tome leksikografskom izdanju: »Kad se Iveković–Brozov *Rječnik* promotri danas, s dis-

Jezik i politika: standardizacija u dvadesetom stoljeću

Imajući dakle u vidu i na početku stoljeća *zatečeno stanje* i književnojezična iskustva koja su tome prethodila, zbivanja ćemo u vezi s hrvatskim standardnim jezikom u dvadesetom stoljeću pratiti – kao što je već najavljeno – s obzirom na društveno-političke okolnosti ili, konkretnije, ovisno o državopolitičkom i/ili ideološkom kreiranju (i) *jezične* politike.

U želji pak da ponudimo jasnu i razgovijetnu sliku dvadesetoga stoljeća, neopterećenu (nepotrebnim) podacima i detaljima, ograničit ćemo se samo na neke aspekte jezičnostandardizacijske djelatnosti. U nastavku ćemo se tako osvrnuti **a)** *na hrvatsku pravopisnu normu* u 20. stoljeću, **b)** *na neke tipove rječnika* te **c)** *na jezične savjetnike*. No evo – ukratko – i zašto takav odabir! **A)** Pitanje je pravopisa u najvećoj mjeri pitanje konvencije, pa utoliko na odluku *kako će se pisati* uvelike mogu utjecati – nerijetko i utječu – i državna ideologija i državna politika; ili, drugim riječima, arbitrarnost i konvencionalnost pravopisne norme, u krajnjoj mjeri *proizvoljnost* i *dogovornost* pravopisnih rješenja potvrđuju da je riječ o najeksplicitnijoj jezičnoj normi, onoj koja je posljedica nekakve i nečije odluke, a potom, dakako, (i) političkoga konsenzusa. **B)** Kad je o leksiku riječ, svakako imamo na umu da se radi o različitim utjecajima najizloženijoj jezičnoj razini, onoj koja će se s jedne strane opirati standardizaciji, a s druge nerijetko biti pod pritiskom (para)standardizacijskih postupaka.¹⁵ **C)** Jezično je savjetništvo poseban tip jezikoslovne djelatnosti u kojoj na vidjelo dolaze najfrekventnije jezikoslovne teme i problemi (a pokazat će se da su to opet *leksik* i *pravopis*!) te načini njihova rješavanja. Stoga i jezični savjetnici (kao zbirke jezičnih savjeta) ponajbolje oslikavaju i *korisničke* jezične interese i *vladajuće* jezične stavove.

Prateći slijed političkih zbivanja i *jezično* ćemo dvadeseto stoljeće moći podijeliti na nekoliko razdoblja. Naime ključni će se politički događaji lako moći prepoznati kao važne prekretnice i/ili smjernice i procesa jezične standardizacije. Ugrubo bismo mogli govoriti o razdoblju do 1941. (odnosno o vremenu Kraljevstva/Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevine Jugoslavije, tzv. stare Jugoslavije), o razdoblju Drugoga svjetskog rata i Nezavisne Države Hrvatske (od travnja 1941. do svibnja 1945), o razdoblju tzv. nove Jugoslavije (1945–1990) te naposljetku o razdoblju koje

tance od preko jednog stoljeća, može se o njemu reći da je s filološkog stajališta neosporno temeljito i vrlo vrijedno djelo. To međutim vrijedi prije svega za provedbu koncepcije, a puno manje za koncepciju samu. Ta je koncepcija naime previše opterećena duhom vremena i prekrutim književnojezičnim stavovima hrvatskih vukovaca. (...)» (usp. Pranjković 2006a: 181).

15 Mislimo ovdje na činjenicu prijeko potrebne otvorenosti leksičkoga sustava (štoviše, moglo bi se reći da je *otvorenost* imanentna leksičkoj razini), ali i raslojenosti jezične uporabe (supostojanje različitih jezičnih registara/funkcionalnih stilova mora pretpostavljati i mogućnost/nužnost različitih leksičkih odabira) te, naspram tome, podsjećamo na postojanje stalne težnje da se *uvede red* upravo u područje leksika.

započinje nakon 1990. i osamostaljenja Republike Hrvatske. No i unutar svake od tih vremenskih cjelina moći će se prepoznati oscilacije u stavu prema hrvatskome jeziku i njegovoj standardizaciji.

Ponajprije može se reći da je prve godine 20. stoljeća, a potom i život u *zajedničkoj* državi od 1918. do početka Drugoga svjetskog rata podjednako obilježilo propitivanje vukovske jezične koncepcije i – u tim okvirima – profiliranje specifično hrvatskoga jezičnog standarda kao i nekoliko faza *suočavanja/sučeljavanja* sa srpskim jezikom.

Dva područja na kojima se u prvim desetljećima dvadesetoga stoljeća i predstavljala i izgrađivala/potvrđivala vukovska standardnojezična koncepcija bila su *jezično savjetništvo* i *pravopis*. Krenut ćemo u ovome prikazu upravo od jezičnih savjeta (i jezičnih savjetnika).

* * *

Značajka jezičnoga savjetništva vukovskoga tipa osobit je tip *jezičnoga purizma*¹⁶ – tzv. *štokavski purizam*. Sasvim u skladu sa svojim standardnojezičnim nazorima (i) hrvatski su se vukovci nastojali dosljedno (ili, barem, što dosljednije) povoditi za *odlučnim* kriterijem pripadanja/nepripadanja kojeg izraza (leksema pa i veće jezične strukture) narodnom jeziku, konkretnije: novoštokavskom dijalektu (*jeziku Vuka i Daničića*). »Postupak« je pritom bio sasvim očekivan: zalagati se za to da se iz *jezika knjige* ukloni sve ono za što nema potvrde u »čistu« i »uzornu« *jeziku naroda*.¹⁷

Provedbu ćemo tih načela nastojati sagledati u trima jezičnim savjetnicima koje potpisuju štokavski puristi; i opet u navođenju slijedimo kriterij godine izdanja: *Barbarizmi u hrvatskom (ili srpskom) jeziku* Vatroslava Rožića (prvo izdanje s dvočlanim nazivom jezika iz 1904, drugo, prošireno iz 1908. i treće izdanje iz 1913. s jednočlanim nazivom jezika), *Branič jezika hrvatskoga* Nikole Andrića (dva izdanja iz 1911) te *Hrvatski ili srp-*

16 Kad je o jezičnom purizmu (čistunstvu) riječ, pristajemo uz stajalište da je svaki jezik u svojoj osnovi purističan: opire se elementima koje ne prepoznaje kao svoje, koji su mu tuđi ili s kojeg razloga nedovoljno prihvatljivi; naspram njima prednost daje sebi primjerenijim sredstvima. Dok je dakle (spontani) purizam imanentan svakom jeziku (i nestandardiziranome), puristički se zahvati obično vezuju uz standardni jezik. Usp. R. Katičić, *O purizmu*, u: Katičić 1986: 65–73; Badurina 2000.

17 U tom se smislu doista ni o vukovskoj jezičnoj koncepciji ne bi trebalo promišljati kao o *pobjedi jezične spontanosti*, kako bi se naime mogla tumačiti – a nerijetko se tako i tumačila – krilatica za kojom su se vukovci rado povodili: *Piši kao što govoriš!* Na to je upozorio i Radoslav Katičić osvrćući se na purizam Vuka Stefanovića Karadžića: »Zahtijevao je od pisaca [Vuk Stefanović Karadžić, nap. L. B.] da se ograniče na izražajna sredstva narodnoga jezika i da se klone mnogih uobičajenih i pismenim ljudima onoga vremena vrlo bliskih mogućnosti. Stavljao je dakle stroga ograničenja i tražio veliku pomnju i dodatne napore. Sam je to dobro znao. Protivnicima svoje reforme uputio je ove riječi: »Lakše je pisati po svojoj volji kakogod, nego li narodni jezik učiti i njegovijem se pravilima i svojstvima pokoravati.« Tu se očito ne radi ni o kakvoj spontanosti nego o napornoj pomnji da se od svih izražajnih mogućnosti što se nude odaberu baš one odabrane, a izbjegnu druge što su otklonjene« (usp. Katičić 1986: 68–69).

ski jezični savjetnik za sve one, koji žele dobro govoriti ili pisati književnim našim jezikom Tome Maretića (1924).¹⁸ Ono što će nas ovdje zanimati nije samo snaga *odanosti* odabranih savjetodavaca temeljnoj vukovskoj koncepciji i način njezine provedbe nego i sudbina propisivanih jezičnih savjeta u protoku stoljeća.

Na neki način *središnje* mjesto među vukovski nastrojenim filozozima savjetodavcima zauzima Tomo Maretić: *prva faza* njegova jezičnog savjetništva obilježila je prijelom stoljeća¹⁹; pritom, jezični su savjeti priključeni *Gramatici i stilistici* zasigurno mogli imati jači odjek od, primjerice, po periodici razasutih Brozovih *pabiraka*, pa su se – ali i ne samo stoga – o Maretićeve savjete *ogledali* drugi hrvatski savjetodavci; četvrt stoljeća poslije objavljen *Jezični savjetnik* posvjedočio je o kontinuitetu Maretićeve savjetničke djelatnosti, ali ju je ujedno – u novim političkim i sociolingvističkim okolnostima – stavio na ozbiljnu kušnju (usp. Samardžija 2001: 137–138).

Ne ulazeći ovdje u potankosti, pokušat ćemo izdvojiti nekoliko značajki Maretićevih jezičnih savjeta (u obzir uzimamo one objavljene u *Jezičnom savjetniku* 1924). *Prvo*, neupitna je Maretićeva naklonjenost narodnim, upravo folklornim riječima. U skladu s time izričitu je prednost davao leksemima koji se javljaju u novoštokavštini ili, još i uže, u djelima Vuka Stefanovića Karadžića. Zamjetno je to već i u strukturi/organizaciji pojedinih rječničkih/savjetničkih²⁰ članaka, točnije, u pristupu jezičnoj građi: najjača kvalifikacija, ona o kojoj se dalje *ne raspravlja* jest da se pojedini izraz nalazi u *Vuka* ili da je *običan u narodu*. Ipak, takav načelni stav nije bio održiv u svim situacijama, odnosno nije mogao ponuditi rješenja za one, u *jeziku knjige* već prihvaćene lekseme za koje u *jeziku prostoga puka* jednostavno nije bilo prikladna nadomjeska. Po svoj prilici upravo su ti, pragmatični razlozi naveli Maretića na relativno pomirljiv stav i spram nekih *nenarodnih* leksema: *dalekozor*, *dnevnik* (i za dnevne novine), *domobran/domobranac/domobranstvo*, *drvored*, *gromobran*, *kišobran*, *prvoborac*, *razdoblje*, *tekućina*, *tisućinka*, složenice na *-slovac* i *-slovlje* (npr. *jezikoslovac* i *jezikoslovlje*) itd. *Drugo*, u Maretićevim će savjetima do izražaja doći i njegova načelna nesklonost spram nekih složenica (i spram onih kakve *narod nikad ne bi učinio* »jer su mu milije proste, nesložene reči«²¹ i naročito spram onih tvorenih prema njemačkom ili češkom uzoru). Tako

18 Iz čisto formalnih razloga – jer pisani su i objavljivani u prethodnom stoljeću – u ovom se osvrtu ne bavimo jezičnim savjetima (*fflogijskim/fflogičkim sitnicama*) Ivana Broza (usp. Broz 1886–1893. [2000]), pa ni Maretićevim tzv. *antibarbarusom* koji je objavljen kao *Dodatak stilistici* (usp. Maretić 1899).

19 Dakako, mislimo ovdje na netom spomenut Maretićev *antibarbarus* iz 1899. godine, pridodan njegovoj stilistici. Usp. o tome i u Samardžija 2001: 136.

20 Savjetnik je naime organiziran u vidu rječnika: leksemi u vezi s kojima se donose jezični savjeti navode se abecednim redom. S takvom će praksom izrade jezičnih savjetnika nastaviti i zamjetan broj kasnijih hrvatskih savjetodavaca koji su se odlučivali na ukoričavanje zbirki svojih jezičnih savjeta.

21 *Pristup* svome *Jezičnom savjetniku* Maretić piše srpskim jezikom (ekavštinom). Iako je time nesumnjivo želio potvrditi tezu o *istom jeziku*, upravo će artificioznost (i

će već u *Pristupu* navesti da se »ne mogu odobriti« ove »književničke složenice«: *milodar* (jer postoji *milostinja*, *prošnjja*), *vadičep* (umjesto *izvojac*), *vatrogasac* (treba *požarnik*), *verozakon* (umjesto *vera*), a potom i kalkovi/prevedenice prema njemačkome *knjigotiskara* (umjesto *tiskara*, *štamparija*), *moreuz* (umjesto *morska uzina*), *palidrvce* (umjesto *šibica*, *žigica*), *poljodelac* ili *zemljodelac* (umjesto *ratar*), *savetodavac* (umjesto *savetnik*), *vlastodržac* (umjesto *vlastelj*, *moćnik*), *vodopad* (umjesto *slap*), *zemljotres* (umjesto *potres*, *trus*), *zvezdoznanac* (umjesto *zvezdar*), *živinogojstvo* ili *marvogojstvo* (umjesto *stočarstvo*) (usp. Maretić 1924: XIX). *Treće*, kao štokavski purist Maretić će za jezični standard načelno neprikladnima smatrati lekseme iz čakavskoga ili kajkavskoga narječja/jezika. Navodimo nekoliko kajkavizama i ponuđenih zamjena: *črknja* (bolje: *zarež*), *piknja* (bolje: *točka*), *halabuka/halabučiti* (bolje: *buka*, *bučati*), *huškač/huškati* (bolje: *podbadač*, *potutkač*, *podbadati*, *tutkati*, *drškati*), *potepuh* (bolje: *skitač*), *rahal* ili *prhak* (bolje: *buhav(an)*, *šupljikav*, *šupljikast*), *tjedan* (bolje: *nedjelja*, *sedmica*), *spodoba/spodoban* (bolje: *prilika*, *sličan*, *nalik*). Međutim ne samo da neke od spomenutih Maretićevih preporuka nisu isključive nego će on i priznati standardnojezični status pokojem neštokavskome leksemu: *klesar/klesati* - »te riječi najprije se nalaze u Š.[uleka], koji ih je uzeo iz čakavskoga narječja, kako se govori na ostrvu Krku, dakle su te riječi prov., **ali su se u književnom jeziku već tako odomaćile, da bi ih teško bilo izagnati iz njega**« (Maretić 1924: 41, istakla L. B.); *spužva* - »t. j. sunder (...); jamačno iz kojeg čakavskog narječja (...); **kako se riječ već posve uobičajila, može podnijeti**« (Maretić 1924: 140-141, istakla L. B.). Napoljetku, *četvrto*, za dominantan tip hrvatskoga purizma²² inače netipično, Maretić je spremno prihvaćao (pojedine²³) riječi stranoga podrijetla te im je bez zadržke davao prednost u odnosu na, prema njegovim uvjerenjima, nepoželjne dijalektizme ili tvorenice. Tako će, primjerice, za Maretića *glasovir* biti vrlo *rđava* riječ i, po njegovu mišljenju, neće moći konkurirati *klaviru*, a nepotrebnim će leksemima proglasiti i *glazba/glazbenik/uglazbiti* (jer dobro je *muzika*, *muzičar* i *komponirati*), *glumište* i *kazalište* (uz »svjetsku riječ« *teatar*), *počelo* (uz *elemen(a)t*), *podružnica* (uz *fflijala*), *proračun* (uz *budget*), *ravnalo* (uz *lineal* ili *lenjir*), *redatelj* (uz *režiser*), *samostan* (uz *manastir*), *tvrtka* (uz *ffirma*), *utržak/utržiti* (uz *pazar/pazariti*) itd.

tendencioznost!) takva postupka (tj. mijenjanje idioma »s teжом«) izazvati sasvim suprotni učinak.

- 22 Mislimo ovdje na onaj tip purizma koji se već i načelno suprotstavlja inojezičnim utjecajima zamjenjujući ih hrvatskim zamjenama, bile one i novotvorbe. Takav je oblik jezične (purističke) djelatnosti zabilježen u 19. stoljeću (u tom su pogledu svakako reprezentativna Šulekova puristička nastojanja), pamti ga i 20. stojeće (naročito je izražen u doba Nezavisne Države Hrvatske, a potom i nakon 90-ih godina i osamostaljenja Republike Hrvatske), prisutan je i u 21. stoljeću (danas se prepoznaje posebice u aktivnome traženju zamjena sveprisutnim anglicizmima).
- 23 Riječ je ponajprije o internacionalizmima, a potom i o drugim leksemima stranoga podrijetla za koje nije mogao naći prikladne zamjene u narodnoj štokavštini. S druge pak strane spremno će, primjerice, odbacivati rusizme i germanizme za koje postoje zamjene, pa ih zbog toga proglašava barbarizmima.

U nekoliko crta opisati ulogu Maretića savjetodavca i nije moguće. Po svemu sudeći, usprkos *rigidnim* polazištima on nije uvijek nastupao dokraja vukovski rigidno. Naime čuvenom svojom kvalifikacijom *može podnijeti* dopuštao je (pa u standardni jezik i propuštao) i one lekseme za koje nije nalazio potvrde u inače tako cijenjenu Karadžićevu korpusu.²⁴ Drugim riječima, Maretićeva razmjerna *blagonaklonost* mnogim je (i neštokavskim i nenarodnim) leksemima otvorila put u hrvatski standardni jezik, iako – s druge strane – ni savjetodavčevo protivljenje nekim drugim leksemima nije nužno ni presudno utjecalo na njihov kasniji standardnojezični status.²⁵

Premda su jezični savjetnici Vatroslava Rožića i Nikole Andrića pret hodili Maretićeve *Jezičnome savjetniku* – ali ne i njegovu *antibarbarusu* – oni se ni koncepcijski ni sadržajno nisu bitno razlikovali.

Vatroslav Rožić bio je gorljiv borac protiv *barbarizama*, a za njega je »barbarizam« značio: »sve što se protivi čistomu štokavskom književnom jeziku«, što će reći nisu to »samo ›pravi barbarizmi« nego i rdavi *neologizmi*, *provincijalizmi* (ako ih ne trebamo), *arhaizmi* pa *gramatičke* (i prapopisne) *pogrješke uopće*« (iz *Uvoda u drugo izdanje*, isticanja autorova; usp. Rožić 1913. [1998]: 5). Ne želeći ovdje spekulirati o tome koliko je i Rožićev mar tome pridonio, možemo tek utvrditi da je dio jezičnih savjeta usvojen i u hrvatskome su standardnom jeziku prihvaćeni ovi leksemi: *aktualan*, *bubaň*, *dosadno*, *koristiti*, *podbadati*, *općina*, *pogr(j)eška*, *prozor*, *djelovati*, *ručnik*, *susjed*, *svećenik*, *svrdao*, *škare*, *uvjeriti*, a ne *aktuelan*, *doboš*, *dugočasno*, *hasniti*, *podstrehivati*, *opština*, *falinga*, *pendžer*, *dejstvovati*, *peškiir*, *komšija*, *sveštenik*, *burgija*, *makaze*, *ubijediti*. Naprotiv, mnogi su njegovi savjeti ostali tek mrtvo slovo na papiru: *zublja* (umjesto *baklja*), *svakako* (umjesto *bezuovjetno*), *boravljenje* (umjesto *boravak*), *šta više* (umjesto *dapače*), *svojevoljac* (umjesto *dobrovoljac*), *zavičajnica* (umjesto *domovnica*), *postaja* (umjesto *kolodvor*), *uzglavnica/uzglavlje* (umjesto *jas-tuk*), *pokrivač/pokrivalo* (umjesto *jorgan*), *mahač/mahalica* (umjesto *lepeza*), *pisaljka* (umjesto *olovka*), *pošast* (umjesto *kuga*), *voz* (umjesto *vlak*) itd.²⁶ Očigledno, po nekim je svojim stavovima Rožić bio tvrdokorniji od Maretića (primjerice, nije bio naklon leksemima poput *časopis*, *dnevnik* za

24 Primjerice, uz natuknicu *časopis* stoji: »(...) iz češ. jezika; u tom jeziku riječ je časopis dobra jer Česima »čas« znači: vrijeme, dakle je njihovo časopis načinjeno prema njem. Zeitschrift (t. j. spis, koji izlazi na svijet od vremena do vremena), ali u nas časopis ne može u pravom smislu drugo značiti nego spis, koji izlazi na svijet od časa do časa! Zgodnija bi za naš jezik bila riječ: ročnik, t. j. spis, koji izlazi u rokovima; **ali dobro znam, da se riječ časopis već tako uobičajila, da je nitko ne može iz jezika istisnuti**« (Maretić 1924: 8, istakla L. B.).

25 Uz već spomenute *glazba*, *kazalište*, *redatelj*, *proračun*, *tvrтка* itd. svakako valja spomenuti i leksem *kolodvor*. I tu je riječ Maretić proglašavao *rdavom* (»Mnogo bi bo-lja bila riječ *kolostaj*, koju je Kurelac negda predlagao, ali nije primljena«; Maretić 1924: 43), a poslije je postala vrlo obična i raširena hrvatska riječ, i to ne samo za željezničko nego i za autobusno čvorište (polazišnu/odredišnu stanicu/postaju).

26 Iscrpan popis neprihvaćenih Rožićevih savjeta usp. u Marko Samardžija, *Puristička i jezikoslovna djelatnost Vatroslava Rožića*, u: Rožić 1913. [1998]: 151 te u Samardžija 2001: 228–229.

dnevne novine, *olovka*, *tekućina* i sl., a za koje je Maretić u svome *Jezičnom savjetniku* pokazao prilično razumijevanja).²⁷

I Nikola Andrić svojim je *Braničem jezika hrvatskoga* iskazao zabrinutost zbog nedopustivo niske razine pismenosti na hrvatskome jeziku. Lijek je takvu stanju – ništa novo – vidio u *snazi narodnoga govora*: »Svim se jezičnim barbarizmima dade doskočiti, samo valja da se zamislimo, oprostimo stranih utjecaja i potražimo, **kako bi to narod u svojoj čistoći i nepokvarenosti izrekao**. Ne trebamo se bojati, da ćemo time upropastiti i pogovedariti književni jezik, **jer je naš narod osobito bistar**, kao rijetko koji, pa će i najzakućenije strane ideje brzo shvatiti i dati im dostojan izraz, kojega se ne ćemo morat stidjeti. **Narod sve zna i sve razumije**, samo – mi tapkamo za njim. I baš **u tom stoji najjača snaga našega narodnog govora** (...)« (usp. Andrić 1911. [1997]: 103, istakla L. B.). Iako se već na prvi pogled Andrićev *Branič* unekoliko razlikuje od Rožićevih *Barbarizama* i Maretićeva *Jezičnog savjetnika* (poziva se na konkretne jezične pogreške uočene u tekstovima hrvatskih novinara i književnika, komentira ih i nudi rješenja; uz dominantnu leksičko-semantičku problematiku zastupljena je i sintaktička; ekstenzivniji je u tumačenjima i obrazlaganjima svojih jezičnih stavova, a zalaže se i za ponešto slobodniji odnos spram Karadžićeva nasljeđa), temeljna im je, *vukovska* intonacija ista. Potkrepljujemo to tek jednim primjerom: novinski izvještaj o posjetu srpskoga kralja Petra Karađorđevića Rimu (u kojemu je neuki novinar kralja Petra nazvao *šurjakom* talijanske kraljice Jelene, umjesto – upozorava – njezinim *svakom* ili *svojakom*) potakao je Andrića da podsjeti na neizmerno bogatstvo rodbinskoga nazivlja u narodnim govorima, i sve to ni manje ni više nego na primjeru zamršenih rodbinskih odnosa u srpskoj kraljevskoj dinastiji (usp. Andrić 1911. [1997]: 31–33). Istini za volju, ni u prvim desetljećima 20. stoljeća nije baš bio izgledan uspjeh nastojanja da se mnogovrsno *narodno nazivlje* za rodbinu i svojtu otme zaboravu, pa utoliko i Andrićevi napori da sačuva to *narodno bogatstvo*, podjednako kao i primjeri za kojima pritom poseže, više od svega svjedoče o specifičnu *duhu vremena* (uzor književnome/standardnom jeziku mora biti ono kako narod govori, stoga je i sasvim naravna težnja da se u standardnome jeziku *konzervira* sve što već postoji u narodnome jeziku; napokon, aktualni su dnevno-politički sadržaji očito sa zanimanjem praćeni i u Hrvatskoj, pa je i primjer sa srpskim kraljem Petrom mogao biti i zanimljiv i poticajan da se upozori na jezični problem).

Kako bismo zaokružili jedno razdoblje dvadesetostoljetne hrvatske savjetodavne/purističke aktivnosti, spomenimo da je 1924. godine objavljen Maretićev *Jezični savjetnik* bio posljednje (i ponešto zakašnjelo!) savjetodavno djelo vukovskoga tipa. Novo je desetljeće najavilo novi tip purističke djelatnosti: nju će pak obilježiti potreba jasna distanciranja od vukovske jezične prakse kao i težnja da se u hrvatski (standardni) jezik ugrade posebnosti koje su posljedica i hrvatske jezične dijakronije (povi-

²⁷ O Rožiću kao savjetodavcu usp. i Rišner 2006: 373–374.

jest standardizacije, tzv. književnojezični tipovi) i aktualna jezična sinkronija (tronarječnost/trojezičnost hrvatskoga naroda). Premda je ostao u *sjeni* i neuključen u dominantne filološke struje svoga vremena, može se reći da je novu jezičnosavjetničku *klimu* najavio Jozo Dujmušić. Sasvim ukratko: u svojim savjetima, koje je pisao u 30-im godinama 20. stoljeća²⁸, Dujmušić se nastojao postaviti spram vukovskih *zastranjenja*, zalagao se da se u hrvatski jezični standard uključe i riječi iz kajkavštine i čakavštine, a naročito se suprotstavljao posuđenicama, tuđicama, kalkovima, internacionalizmima i tzv. provincijalizmima (usp. Pišković 2008).²⁹

Već krajem trećega desetljeća 20. stoljeća najavljeno je novo razdoblje jezičnoga savjetništva (usp. i Rišner 2006: 376–380). U želji i potrebi da se (napokon) istaknu hrvatske jezične osobitosti u središtu su se pozornosti hrvatskih jezikoslovaca našle razlike između hrvatskoga i srpskoga standardnog jezika. Zauzetost će takvim jezikoslovnim temama pogodovati i pojavi prvih srpsko-hrvatskih razlikovnih rječnika (stoga na ovome mjestu u prikaz jezičnosavjetničke djelatnosti uplećemo i leksikografska izdanja; naposljetku, funkcija je i neprikrivena intencija samih razlikovnika i bila savjetodavna: dati prednost hrvatskoj pred srpskom riječju!). U svega dvije godine objelodanjena su dva razlikovna rječnika/savjetnika: godine 1939. Julije Benešić u svojoj na poljskom jeziku pisanoj gramatici (*Gramatyka języka chorwackiego czyli serbskiego*, Warszawa – Zagreb) dopisuje poglavlje *Serbyzmy i kroatyzy* (str. 235–278); godine 1940. Petar Guberina i Kruno Krstić objavljuju knjižicu *Razlike između hrvatskoga i srpskoga jezika* (Zagreb), u kojoj nakon Guberinine uvodne rasprave (*Lingvistička rasprava o hrvatskom književnom jeziku*, str. 7–69) slijedi Guberina–Krstićev *Rječnik razlika između srpskoga i hrvatskoga književnog jezika* (str. 79–217).

Ne dovodeći u pitanje važnost teme pa ni sociolingvističku vrijednost spomenutih razlikovnika, moramo spomenuti da se u njima – kao što će, uostalom, još i u većoj mjeri doći do izražaja u pedesetak godina mlađim

28 Dujmušić je svoj *Antibarbarus hrvatskoga jezika* počeo objavljivati 6. travnja 1932. u dnevniku *Obzor*, a potom nastavio u *Hrvatskoj straži* (od 4. siječnja 1933. do 24. listopada 1935). U našem stoljeću Dujmušićeve je savjete prikupila i za tisak priredila Tatjana Pišković; pogovor Marko Samardžija (usp. Dujmušić 2008).

29 Navodimo tek jedan Dujmušićev jezični savjet iz 1932. godine. I više no svojim sadržajem (ne *fabrika*, nego *tvornica*!), zanimljiv je zbog upućivanja na konceptijske razlike između hrvatskoga i srpskoga jezičnog standarda: »Riječ *fabrika* potpuno je latinska; dakle bi morala steći pravo, da bude internacionalna kao i mnoge njezine drugarice. No jer hrvatski jezik ima svoju lijepu riječ *tvornica*, to ne samo slabo rodoljublje, nego i loš ukus odaje onaj, koji latinsku riječ *fabrika* upotrebljava mjesto svoje domaće. Ovdje se razlikujemo od srpskog književnog jezika, jer Srbi ne će ni da čuju za riječ *tvornica*. Uopće se može već ovdje iznijeti na javu načelo srpske inteligencije, da ona na svu silu zatire domaće riječi, koje mi Hrvati upotrebljavamo, propisujući po školskim knjigama i inače sad latinske, sad grčke, ili praveći nezgrapne nove riječi (...)« (usp. Dujmušić 2008: 58). Najavimo da će se na toj okosnici ne samo razilaziti dvije jezične standardizacije, hrvatska i srpska, nego da će upravo tom činjenicom u nastavku stoljeća biti poticana bogata savjetnička djelatnost, ali i izrada prvih razlikovnih rječnika. O tome više u nastavku.

hrvatskim rječnicima toga tipa³⁰ – nerijetko pronalaze bilo neodmjerene bilo upitne kvalifikacije pojedinih leksema. S jedne strane mogli bismo to pravdati pretpostavkom da se u proteklim desetljećima promijenio standardnojezični status pojedinih leksema, odnosno da su u međuvremenu neki od njih jednostavno ušli u korpus hrvatskoga standardnog jezika, ali s druge strane valja upozoriti na činjenicu da nisu usamljeni slučajevi u kojima i suvremenici na različite načine procjenjuju hrvatsko-srpske leksičke odnose. To se, dakako, može pripisati subjektivnim prosudbama leksikografa i/ili ipak nedovoljno diferenciranim jezičnim (leksičkim) korpusima.³¹

Rečeno ćemo nastojati potkrijepiti s nešto primjera probranih s Benešićeva popisa srbizama, i to u usporedbi sa stanjem u dvama mlađim srpsko-hrvatskim razlikovnicima. Naime među Benešićevim srbizmima ima leksema koje svega godinu dana poslije Guberina i Krstić neće smatrati leksičkim značajkama srpskoga jezika (usp. Guberina–Krstić 1940), a dijelom će ih drukčije (ili čak oprečno) tretirati i pedesetak godina mlađi Brodnjakov razlikovnik (usp. Brodnjak 1991): *cigla* (naspram hrv. *opeka*), *udovica* (naspram hrv. *udova*), internacionalizmi tipa *biblioteka*, *gramatika*, *klavir*, *konjugacija*, *opozicija*, *pauza* i sl. Zanimljiv je – i ne usamljen! – primjer leksemā *postupno/postepeno*: Benešić i Guberina–Krstić srbizam *postupno* zamjenjuju kroatizmom *postepeno*, dok Brodnjak rusizam *postepeno* smatra tipičnijim za srpski negoli za hrvatski jezik, u kojemu se češće javlja bohemizam *postupno*. Poveći je nadalje i popis leksema koje Benešić smatra srbizmima, ali ne i Guberina–Krstić i Brodnjak: *botanika*, *četa*, *divljenje*, *električna centrala*, *elektrika*, *glasati*, *gimnastika*, *gromobran*, *higijena*, *ispraćati*, *izbjeglica*, *izdvojiti*, *izostaviti*, *izvršiti*, *jedinstven*, *jelovnik*, *kapetan*, *kretanje*, *kutija*, *linija*, *lopov*, *najzad*, *naklonjen*, *naplatiti*, *nužnik*, *objaviti*, *obučar*, *olako*, *opasnost*, *oskudica*, *oslonac*, *park*, *pogodan*, *potomak*, *potvrđan*, *povlastica*, *primorati*, *rasprostranjen*, *rečenica*, *stranac*, *suparnik*, *šegrt*, *ubrziati*, *upotrebljavati*, *uzbuđen*, *voljen*, *vrlina*, *žagor* itd. (usp i Badurina 1991a: 224–225).

Razdoblje koje je ubrzo uslijedilo (vrijeme Nezavisne Države Hrvatske) obilježio je sasvim poseban tip jezične politike (tzv. *direktivna* jezična politika), odnosno takve jezične politike po kojoj će se za te četiri godine (između travnja 1941. i svibnja 1945) moći utvrditi da predstavljaju po-

30 Najavljujemo ovdje da ćemo se s većom produkcijom razlikovnih rječnika susresti – sasvim očekivano – i u zadnjem desetljeću razmatranog stoljeća, dakle nakon osamostaljenja Republike Hrvatske. O tome više u nastavku.

31 Kada to kažemo, imamo na umu troje: zajednička (novostočavska) osnovica dvaju jezičnih standarda, hrvatskoga i srpskoga, razlogom je očekivana postojanja velikoga broja istih leksema u obama standardnim jezicima; državopolitička pa i jezičnopolitička unitaristička nastojanja u prvim desetljećima 20. stoljeća pogodovala su prije smanjenju no povećanju hrvatsko-srpskih leksičkih razlika; kao reakciju na jezični unitarizam možemo pretpostaviti i (mjestimična) pretjerivanja, sve u razumljivoj potrebi da se naglasi samobitnost hrvatskoga jezičnoga standarda. Smatramo, svega toga pomalo ima u svakom dvadesetostoljetnom hrvatsko-srpskom razlikovnom rječniku!

kušaj radikalna zaokreta u standardizaciji hrvatskoga jezika. U to ratno vrijeme uz snažnu su potporu državnih institucija nastavljene, štoviše kadkad i predimenzionirane aktivnosti oko *hrvatskih riječi* (kojima su pod svaku cijenu trebale biti zamijenjene one *ne-hrvatske*), aktivnosti zahvaljujući kojima su i hrvatsko-srpske leksičke razlike poprimale nove, pa i nerealne *dimenzije*. Drugo područje za koje su vlasti Nezavisne Države Hrvatske pokazivale iznimno zanimanje bio je *pravopis*. U želji da taj *intermezzo* u hrvatskoj jezičnoj situaciji ocrtao koliko-toliko obuhvatno, nakratko prekidamo s pregledom jezičnih savjeta i savjetnika. Prethodno naime moramo reći koju i o pravopisnim prilikama u prvim desetljećima 20. stoljeća.

Po svoj prilici neće biti pretjerano ustvrditi da su Hrvati – zahvaljujući dvama izdanjima Brozova pravopisa objelodanjenima na izmaku 19. stoljeća (1892, ²1893) – u 20. stoljeće ušli s kodificiranom pravopisnom normom. Dakako da samom tom činjenicom nisu bile isključene (pogotovo ne u prvim desetljećima) i drukčije pravopisne prakse, kao i neka kasnija propitivanja fonološke pravopisne norme Brozova tipa.³²

Još je međutim jedna važna činjenica na koju u vezi s pravopisom valja podsjetiti! Pravopisna je norma – a i dvadeseto je stoljeće to višekratno dokazalo! – od svih jezičnih normi pod najizravnijim utjecajem (državne, službene) politike.³³ Stoga će *pravopisni kroki* (zasada) prve polovice 20. stoljeća biti ujedno i *kroki* političkih zbivanja u naznačenome razdoblju.

Iako je Ivan Broz preminuo u godini drugog izdanja svoga pravopisa (1893), njegovo je pravopisno djelo snažno obilježilo prvu polovicu 20. stoljeća, a potom i predodredilo razvoj pravopisnih zbivanja u drugoj. Naime u prvih su petnaest godina 20. stoljeća objavljena čak četiri izdanja Brozova pravopisa, koje je priredio njegov nastavljatelj i budući hrvatski pravopisac Dragutin Boranić (*Hrvatski pravopis Ivana Broza*, ³1904, ⁴1906,

³² Kao što je, znamo, uspjeh hrvatskih vukovaca bio zajamčen njihovom političkom *podobnošću*, tako su i otpori Brozovu fonološkom pravopisu bili (i) politički/ideološki obojeni! Morfonološkim su pravopisom bila objavljivana izdanja Hrvatske stranke prava i Hrvatske seljačke stranke.

Što se pak tiče hrvatske fonološke pravopisne norme, u nju će u nastavku stoljeća biti intervenirano ponajviše (opet!) iz političkih i ideoloških razloga (međusobnog približavanja ili udaljavanja hrvatske i srpske pravopisne norme). O tome, dakako, više u nastavku.

³³ Naime sama *arbitrarnost* i *konvencionalnost* pravopisne norme (često se ponavlja teza o pravopisu kao konvenciji, što on uistinu i jest) dopušta i/ili omogućuje arbitražu (i državne i ideološke) moći/vlasti.

Spomenimo: osim u pravopisni plan, ideologija će se i politika rado upletati i u leksik, također ne bez razloga. Drugim riječima, leksička se jezična razina pokazuje vrlo otvorenom raznim utjecajima, pa stoga i onima ideološkog/političkog predznaka (uostalom, i jezična se posuđivanja koncentriraju upravo oko leksičkoga sloja), za razliku od, primjerice, fonološke ili sintaktičke jezične razine, koje utjecajima nisu izložene, pa ni zanimljive ni pogodne za *združivanje* s vladajućim ideološkim i/ili političkim programima.

⁵1911, ⁶1915). Ubrzo zatim Boranić će početi objavljivati svoj *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika* (¹1921, ²1923, ³1926, ⁴1928, ⁵1930), odnosno *Pravopis hrvatskosrpskoga jezika* (⁶1934, ⁷1937), pa opet dva izdanja *Pravopisa hrvatskoga ili srpskoga jezika* (opet četvrto? 1940. i ⁸1941). Nakon oslobođenja (i ipak samo zanimljiva eksperimenta s *korienskim* pisanjem) objavljena su još dva izdanja Boranićeva *Pravopisa hrvatskoga ili srpskoga jezika* (⁹1947, ¹⁰1951). Zacijelo je petnaest izdanja pravopisnih knjiga (izrađenih na istoj koncepciji) dovoljno da opravda pojam *Broz-Boranićeva pravopisna norma!*

Ono što su već promjene imena pravopisne knjige³⁴ mogle dati naslutiti (od pravopisa *hrvatskoga jezika* do pravopisa *hrvatskoga ili srpskoga*, odnosno *hrvatskosrpskoga jezika*) – a to je i pitanje samobitnosti hrvatske standardnojezične norme i pitanje njezina odnosa spram srpskoga jezičnoga standarda – pokušat ćemo prikazati na primjeru nekoliko pravopisnih rješenja iz nekoliko različitih pravopisnih izdanja.

Prvo, još je Ivan Broz odredivši svoj pravopis kao »fonetički« (rekli bismo danas *fonološki* – jer slovima/grafemima bilježe se fonemi) u pojedinim slučajevima predvidio odstupanja od dominantnog fonološkog načela. Propisao je pisanje zvučnoga fonema /d/ ispred bezvučnih /s/, /š/, /c/, /č/, /ć/: *odsjeći* i *gradski*, *podšiti*, *nadcestar*, *nadžovječni*, *nadžutni*. S takvom je praksom nastavio i Boranić, prvo priređujući nova izdanja Brozova pravopisa, a potom i u prvim četirima izdanjima svoje pravopisne knjige. U petome međutim izdanju dolazi do promjene, i to pod pritiskom političkoga diktata! Naime – a uzimajući sada u obzir i zbivanja na državno-političkoj sceni – nakon atentata na zastupnike HSS-a u beogradskoj skupštini (1928) i uvođenja šestosiječanjske diktature 1929. godine propisano je *Pravopisno uputstvo za sve osnovne srednje i stručne škole Kraljevine S.H.S* (izdalo ga je Ministarstvo prosvete Kraljevine), koje je imalo sasvim jasan i neprikriven cilj: dokinuti razlike između hrvatske i srpske norme, nažalost na štetu hrvatske pravopisne prakse. Konkretno, to je značilo da je trima tzv. *dogovornim* izdanjima Boranićeva pravopisa (petim, šestim i sedmim – objavljenima dok je *Uputstvo* bilo na snazi) propisano fonološko pisanje fonemskih sljedova /d+s/, /d+š/, /d+c/, /d+č/ i /d+ć/, dakle pisanje *otsjeći*, *otšetati*, *otcijepiti*, *otčepiti*, *otčušnuti* – jer tako je to bilo u *Pravopisu srpskohrvatskog književnog jezika* Aleksandra Belića.³⁵ Jedino se na

³⁴ Dakako, promjene su imena pravopisa zapravo bile uvjetovane »problemom« imenovanja jezika. Iako su velik dio 20. stoljeća obilježile borbe oko imenovanja jezika, ovdje se nećemo sustavno baviti i tim pitanjem (zahtijevalo bio ono iscrpniju i sveobuhvatniju analizu).

³⁵ Ne želimo ovdje ni načinjati temu srpskoga pravopisa. No ipak želimo reći da je »teza« o *srpskosti* hrvatskoga pravopisa u najmanju ruku neodrživa! Jest da su se hrvatski filolozi pristajući uz filološke zamisli Vuka Stefanovića Karadžića približili (doista samo približili!) i njegovu pravopisnom konceptu, ali srpski im pravopis zasigurno nije mogao biti uzorom u kodifikaciji pravopisne norme. Naime prvi je srpski pravopis objavljen 31 godinu nakon Brozova! Bio je to upravo spomenuti Belićev pravopis iz 1923. godine. Više o odnosu dviju pravopisnih normi usp. u Badurina 1995.

granici korijenskog i sufiksalnog morfema i dalje pisalo **ds**: *gradski*. Međutim promijenjene je, povoljnije političke prilike – osnutak Banovine Hrvatske 1939. godine – obilježio povratak na raniju hrvatsku pravopisnu normu. Ona je – usprkos osporavanjima s početka stoljeća – sada prepoznata upravo u kanonskoj, *pretkompromisnoj* Broz–Boranićevoj normi³⁶ (stoga je 1940. godine ponovno objavljeno četvrto izdanje Boranićeva pravopisa). S takvom je, zapravo relativno stabilnom pravopisnom situacijom Hrvatska dočekala ratne godine. A nova je država imala i nove planove u vezi s jezikom i pravopisom!

Samo na prvi pogled može se činiti neobičnim da je u teško ratno vrijeme jedna mlada država – Nezavisna Država Hrvatska – toliko pozornosti, a po svemu sudeći i vremena ulagala u jezična i pravopisna pitanja. Ne ulazeći ovdje u dublje analize, možemo samo konstatirati da je nova jezična politika po svoj prilici bila itekako generirana prethodnom jezičnom politikom u Kraljevini Jugoslaviji.

Novi se tip jezične politike određuje kao *direktivni*: o pitanjima jezika odlučuju državne institucije i postoji čvrsta obveza pridržavanja pravila u javnoj komunikaciji (usp. Samardžija 2006: 20). Najbolje o tome svjedoče zakonski propisi i zakonske odredbe – i svojom brojnošću i svojim nazivima: *Zakonska odredba o izricanju osuda, o nazivima sudova i o upotrebi čistog hrvatskog jezika kod sudova* (19. travnja 1941), *Zakonska odredba o zabrani ćirilice* (25. travnja 1941), *Ministarska naredba o hrvatskom pravopisu* (23. lipnja 1941), *Zakonska odredba o hrvatskom jeziku, o njegovoj čistoći i pravopisu* (14. kolovoza 1941), *Naredba o zabrani skraćivanja u dopisivanju imenica Hrvat, Hrvatska, kao i svih pridjeva, koji se izvode od ovih imenica* (4. rujna 1941), *Zakonska odredba o tumačenju članka 8. Zakonske odredbe o hrvatskom jeziku, o njegovoj čistoći i pravopisu* (5. studenoga 1941), *Odredba o usklađenju tvrdki odnosno imena poduzeća, društava, zavoda i ustanova s propisima o hrvatskom jeziku, o njegovoj čistoći i pravopisu* (27. srpnja 1944).

U pogledu pravopisa nova je jezična politika napravila radikalnan zaokret od zatečene Broz–Boranićeve norme.³⁷ Nakon donošenja *Zakonske odredbe o hrvatskom jeziku, o njegovoj čistoći i pravopisu* trebalo je još samo kodificirati novu, *morfonološku* pravopisnu normu (tzv. *korienski pra-*

³⁶ Zanimljivo, i tridesetak godina poslije, u doba hrvatskoga nacionalnog buđenja i pružanja još jednog otpora pravopisnoj unifikaciji, u Boranićevu je pravopisu prepoznata hrvatska tradicija. O tome više u nastavku.

³⁷ Usputno spominjemo – jer to i nije moglo utjecati na tijek standardizacijskog procesa – da odluke vlastodržaca uglavnom nisu nailazile na odobravanje ondašnjih jezikoslovaca (usp. Badurina 1996: 56–60). Vrijedan je zaciijelo i podatak da je u toj državi spriječeno objavljivanje jednog (i to fonološkog!) pravopisa – *Hrvatskoga pravopisa* Franje Cipre, Petra Guberine i Krune Krstića (napisan je u ljeto 1941, a objavljen tek 1998, dakako, samo kao bibliofilsko izdanje; usp. Cipra–Guberina–Krstić 1941. [1998]).

vopis). Već 1942. objavljeno je u dvama izdanjima *Koriensko pisanje* (Klaić 1942), neka vrsta skraćena pravopisnog priručnika³⁸, a 1944. i cjelovit, vrlo iscrpan *Hrvatski pravopis* Franje Cipre i A. B. Klaića (Cipra-Klaić 1944). Ne želeći spekulirati o tome koliko je revolucionaran pravopisni obrat uopće imao izgleda na uspjeh, koliko je zahtijevana intervencija u pravopisnu normu bila filološki utemeljena i (socio)lingvistički opravdana, jedno je, smatramo, neupitno: srpskim se unitarističkim nastojanjima iz ranijega razdoblja nastojalo odgovoriti obnavljanjem jedne specifično hrvatske pravopisne prakse.³⁹

Skrb se za hrvatski jezik i njegovu *čistoću* ogledala i u nastojanjima da se strane riječi zamijene hrvatskima. Dakako, na posebnom su se udaru našli srbizmi. Vjerojatno su veliki zahvati u hrvatski jezik i pravopis, ali i snažna jezična *cenžura* najjači razlozi što je za Nezavisne Države Hrvatske napisan velik broj jezičnih savjeta. Ono što danas zvuči u najmanju ruku nevjerojatno (a bilo je u skladu s ondašnjom jezičnom politikom!) jest da je jedino ovlašteno tijelo za davanje i odobravanje obvezatnih stručnih jezičnih savjeta bio Hrvatski državni ured za jezik, odnosno Državni ured za jezik, Ured za (hrvatski) jezik (usp. Samardžija 2006: 21). Sadržajno, očekivano, pretežu savjeti leksičke i pravopisne problematike (dade se zaključiti da je promjena pravopisnoga načela izazvala mnoge nedoumice i potakla na krive analogije, na što su savjetodavci često upozoravali) (usp. Samardžija 1993b, odnosno Samardžija 2008).

Završetak Drugoga svjetskog rata, slom Nezavisne Države Hrvatske i nova jugoslavenska država najavili su novu fazu standardizacije hrvatskoga jezika, koji će se opet morati suočiti s nekim istim ili barem sličnim problemima kao i u prijeratnoj Jugoslaviji.

* * *

Vjerojatno nas više ne bi trebalo iznenađivati to što je u novoj Republici Hrvatskoj – kao ravnopravnoj federativnoj sastavnici nove države, Fede-

³⁸ *Direktivnost* se jezične politike zamjećuje već u strukturi ovog priručnika: »opremljen« je svim relevantnim zakonskim odredbama i provedbenim naredbama. Potom su opisane najvažnije intervencije u pravopisnu normu: *ie/je* (umjesto trografemskog *ije* u slogovima se s dugim *jatom* piše *ie* – pa tako i naziv *korienski pravopis*), načela morfonološkog pravopisa (nebilježenje promjena na granicama morfema, npr. *vrabci* prema *vrabac*), pisanje tuđih riječi i *razstavljanje rieči na slogove*. Slijedi kraći pravopisni rječnik u koji su ušle samo one riječi »koje treba prema provedbenoj naredbi Ministarstva nastave pisati drugačije, nego su se dosada pisale, te iznimke i rieči, kod kojih bi usljed krive analogije mogla nastati sumnja o tome, kako se pišu« (Klaić 1942: 64).

³⁹ Važno je ipak jasno istaći da je izrazitije morfonološki pravopis značajka tek jednog dijela povijesti hrvatske pismenosti. Također je zanimljivo da su takvoj pravopisnoj koncepciji u 19. stoljeću pridavane upravo oprečne zadaće: ilirci i poslije pripadnici zagrebačke filološke škole čuvanjem su u pismu *korijena* riječi (tj. morfemskih granica) nastojali hrvatsku knjigu učiniti razumljivom i bliskom drugim slavenskim narodima. Oko ilirskog su se jezika i pravopisa trebala dakle okupiti *bratska slavenska plemena*.

rativne Narodne Republike Jugoslavije - od normativnih priručnika prvo objavljen pravopis!? Novo je izdanje Boranićeva pravopisa, deveto i pretposljednje, svjetlo dana ugledalo 1947. godine. No logičan i naizgled miran⁴⁰ povratak na onu točku u kojoj je standardizacijski proces naprasno prekinut nije, nažalost, mogao zajamčiti njegovu ničim ometanu pravocrtnost u drugoj polovici stoljeća. Ponovno će se uz nekoliko prijelomnih događaja u političkome životu vezivati i svi najvažniji događaji u vezi s hrvatskim jezikom i pravopisom. Kako je, razumljivo, pravopisna norma najbrže i najkonkretnije (priređivanjem i objavljivanjem novih pravopisnih priručnika) reagirala na društveno-političke mijene, faze ćemo jezične standardizacije u 20. stoljeću prikazati polazeći od hrvatskoga *pravopisnog pitanja*. Nastojat ćemo međutim ne zapostaviti ni jezičnosavjetničku ni leksikografsku djelatnost, pa ćemo - makar i sasvim ukratko - uputiti na najvažnija djela.

Ratno-poratna partizanska/avnojska jezična tolerantnost nije nažalost bila duga vijeka. Potrajala je tek toliko koliko je dostajalo za objavljivanje još jednog, desetog i posljednjeg izdanja Boranićeva pravopisa (1951). Ubrzo međutim u Beogradu izlazi i novo izdanje Belićeva *Pravopisa srpskohrvatskoga jezika* (1952, iako je u knjizi kao godina izdanja navedena 1950), a sam Belić u jednom intervjuu u listu *Borba* otkriva svoju zamisao da njegova pravopisna knjiga posluži kao »privremeno rješenje i za hrvatsku i za srpsku književnost«, odnosno da bude »polazna točka pri sastavljanju zajedničkog pravopisa i za Hrvate i za Srbe« (navedeno prema Jonke 1953: 126). Na takvu je koncepciju budućega *zajedničkog pravopisa* s hrvatske strane odrješito reagirao budući sudionik hrvatsko-srpskih jezičnih i pravopisnih pregovaranja - profesor Ljudevit Jonke: »Ako hrvatska književnost ima svoj pravopis i srpska svoj, tada je pravedno jedino to, da za novi, zajednički pravopis budu polazna točka oba pravopisa. (...) u ovome poslu pravednost treba da bude najviši kriterij« (usp. i Pranjković 2006b: 31).

Zamisao o zajedničkom *srpskohrvatskom jeziku* ponajprije se materijalizirala u »anketi o pitanjima srpskohrvatskoga jezika i pravopisa«, koju je potaklo uredništvo časopisa *Letopis Matice srpske* iz Novoga Sada (trajala je od rujna 1953. do prosinca 1954), a potom je od 8. do 10. prosinca 1954. godine održan *novosadski sastanak*. Zaključci su s tog sastanka objavljeni u 10 točaka, a od 25 potpisnika 7 ih je bilo iz Zagreba (usp. *Pravopis*, 1960: 7-10). Ukratko: u Novom je Sadu zaključeno da je narodni jezik »Srba, Hrvata i Crnogoraca jedan [je] jezik« te da je stoga i književni

⁴⁰ Relativno su povoljne jezične prilike bile najavljene avnojskim stavovima o jugoslavenskom jezičnom pitanju, odnosno tzv. avnojskom jezičnom politikom, prema kojoj su hrvatski i srpski, uz slovenski i makedonski, zasebni i dakako ravnopravni jezici. O tome, napokon, svjedoči i naziv pravnog dokumenta od 14. veljače 1945: *Odluka o objavljivanju odluka i proglašenja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije, njegovog Pretsjednštva i Nacionalnog komiteta na srpskom, hrvatskom, slovenačkom i makedonskom jeziku*. O pravopolitičkom položaju hrvatskoga jezika od 1945. do kraja stoljeća usp. Pranjković 2006b.

jezik, koji se razvio na njegovoj osnovici oko dva glavna središta, Beograda i Zagreba, »jedinствен, sa dva izgovora, ijekavskim i ekavskim«, pa i u nazivu jezika treba uvijek isticati oba njegova sastavna dijela – *hrvatski i srpski*. Prvi konkretan zadatak prema tom je *sporazumu* bila izrada *zajedničkog pravopisa*, a potom i rječnika.

I doista: 1960. godine u dva su grada *zajedničke države* objavljena dva izdanja *zajedničkog pravopisa* – *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika* u Zagrebu i *Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika* u Novome Sadu.

U nakani da samo u nekoliko točaka predstavimo složeno pitanje mjesta i uloge tzv. novosadskoga pravopisa na nemalom popisu hrvatskih pravopisnih knjiga, ali i da predstavimo hrvatski *novosadski kompleks* (usp. i u Badurina–Pranjaković 2009) navest ćemo sljedeće. *Prvo* (vjerojatno i najvažnije), što se pravopisne norme tiče, novosadski pravopis nije u bitnome iznevjerio hrvatsku pravopisnu tradiciju. Zacijelo je za to zaslužna bila nezanemariva hrvatska (Broz–Boranićeva) tradicija pravopisnoga normiranja, ali i zalaganje Ljudevita Jonkea, koji je s Mihailom Stevanovićem bio zadužen za definitivnu stilizaciju novosadskih pravopisnih pravila. Ukratko i samo najvažnije: u traženju kompromisnih rješenja između srpskoga više fonološkoga i hrvatskoga u nešto većoj mjeri morfonološkoga pravopisa rješenje se našlo otprilike na sredini – piše se *odsjeći*, *gradski*, *odšetati* (u skladu s Broz–Boranićevom normom), ali *otcijepiti*, *otčepiti*, *otćušnuti* (prema srpskoj pravopisnoj praksi)⁴¹; naspram dotadašnjoj hrvatskoj strukturalnoj (gramatičkoj) interpunkciji, novosadski pravopis propisuje logičko-semantičku (»slobodnu«) interpunkciju, ali taj su interpunkcijski tip Hrvati zadržali i onda kada više nisu pristajali uz zaključke novosadskog dogovora. *Drugo* (i znatno problematičnije), koncepcija je i intencija novosadskog pravopisa sasvim neprihvatljiva: knjiga je to koja je morala potvrditi »tezu« o jedinstvenosti hrvatskoga i srpskoga jezika. To je najviše došlo do izražaja u *propisanoj* (!) (ne samo pravopisnoj) terminologiji⁴², ali i u koncepciji i strukturi pravopisnoga rječnika u kojemu su ravnopravno bili zastupljeni leksemi obaju jezičnih standarda. Istini za volju, činjenicom da su u nj (kao načelno ravnopravni i jednakovrijedni) uneseni i hrvatski i srpski leksemi, nužno je u pitanje bila dovedena uporabna vrijednost (štoviše, upotrebljivost!) takva popisa riječi jer je u hrvatskoj jezičnoj svijesti i jezičnoj praksi ipak (*novosadskim pregovaranjima* usuprot) prevladavala težnja da se između *lep* i *lijep*, *tačno* i *točno*, *uopšte* i *uopće* biraju hrvatski leksemi.

41 Beliće je pravopis iz 1950. (1952) inače imao sva rješenja iz *dogovornog pravopisa*: *otseći*, *otšetati*, *otčepiti*, *potčiniti*, *otćušnuti* te samo *ljudski* (usp. i Badurina 1995).

42 Potpuno izvan svojih kompetencija i ingerencija novosadski se pravopis upuštao u »sređivanje« stanja u stručnome nazivlju. U njemu se naime ujednačuje pravopisno, pa donekle i uopće jezikoslovno nazivlje (između *točke* i *tačke* bira se *tačka*, između *zareza* i *zapete* – *zarež*, između *prisvojni* i *posvojni* bira se *prisvojni* – npr. *prisvojni pridjevi*). Po tome je novosadski pravopis doista u pravom smislu riječi unitaristički, i to je njegova daleko najproblematičnija strana.

Prilika je ovdje da najavimo još jednu dionicu opisa standardizacije hrvatskoga jezika u 20. stoljeću – *leksikografsku djelatnost*. S jedne strane započet leksikografski projekt izrade rječnika suvremenoga jezika na hrvatskoj je strani – zbog neslaganja s temeljnom koncepcijom⁴³ – ubrzo prekinut (objavljena su 1967. dva rječnička sveska *Rječnika hrvatskosrpskoga književnog jezika*, A-F i G-K, kolokvijalno zvanog *adok*), s druge je strane predimenzionirana (ili, bolje, krivo dimenzionirana) uloga pravopisnih rječnika, što će postati značajka dobrog dijela hrvatske pravopisne leksikografije druge polovice 20. stoljeća (nažalost, i prvih godina 21. stoljeća).⁴⁴

I ako bi se, po svojoj prilici, moglo pretpostaviti da unitaristička jezična politika neće pogodovati jezičnome savjetništvu, objavljene knjige jezičnih savjeta ipak svjedoče o nezatomljenoj skrbi za hrvatski jezik i njegovu čistoću. Prvo je u dvama izdanjima objavljena knjiga *Književni jezik u teoriji i praksi* Ljudevita Jonkea (1964. i 1965), a potom je u redakciji Slavka Pavešića svjetlo dana ugledao *Jezični savjetnik s gramatikom* (1971).⁴⁵

Kraj je šezdesetih godina najavio novu političku klimu. Kao logična reakcija na jugoslavensku (tj. srpsku) unitarističku politiku javljaju se prvi znaci hrvatskoga nacionalnog buđenja. Dakako, u nacionalnom osvješćivanju važno je mjesto bilo zajamčeno hrvatskome jeziku, ali i pravopisu.

Kada je riječ o hrvatskoj jezičnoj politici i uopće odnosu prema hrvatskome (standardnom) jeziku, nema sumnje da središnji događaj šezdesetih godina predstavlja *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*. Ona je prihvaćena na plenumu Društva književnika Hrvatske 15. ožujka, a objavljena je u *Telegramu* dva dana poslije, 17. ožujka 1967. godine. Deklaracijom se, koju je potpisalo 18 hrvatskih kulturnih i znanstvenih ustanova, postavljaju jasni zahtjevi: »Ustavnim propisom utvrditi jasnu i nedvojbenu jednakost i ravnopravnost četiriju književnih jezika:

⁴³ Bilo je predviđeno da rječnik bude informativan, a ne normativan te da u nj uđu i ekavski i ijekavski oblici. Zagrebačku su redakciju činili Stjepan Ivšić, Mate Hraste i Ljudevit Jonke. O odjecima tako koncipirana rječnika i razlozima obustavljanja rada na njemu usp. i u Pranjković 2006b: 38–40.

⁴⁴ Dok je rječnik novosadskog pravopisa, srećom ne baš uspješno, promovirao jezično jedinstvo, kasniji će hrvatski pravopisni rječnici preuzimati suprotnu ulogu *leksikokog razgraničavanja*. U obama *krajnjim* slučajevima kao da se zaboravila temeljna i jedina uloga toga tipa rječnika: popisati pravopisno zanimljive lekseme i propisati kako se oni imaju pisati! Sve ostalo izvan je ingerencije pravopisa, pa i njegova rječnika.

⁴⁵ Značajka je jezičnih savjeta u tim savjetnicima da su nastojali predstaviti razlike između »istočne« i »zapadne« varijante (tj. između srpskoga i hrvatskoga jezičnoga standarda) te na taj način – u doba jezičnoga unitarizma – govornicima hrvatskoga jezika omogućiti da odaberu hrvatski izraz (usp. i u Rišner 2006: 380–383).

Napokon, spomenimo još i dva savjetnika Radovana Vidovića, *Kako ne valja – kako valja pisati* (1969) i *Jezični savjeti* (1983), potom *Bilješke o jeziku suvremenih hrvatskih pisaca* Karla Kosora (1979) te *Sto jezičnih savjeta* Ivana Brabeca (1982).

slovenskoga, hrvatskoga, srpskoga, makedonskoga. (...) potrebno je osigurati dosljednu primjenu hrvatskoga književnog jezika u školama, novinstvu, javnom i političkom životu, na radiju i televiziji kad se god radi o hrvatskom stanovništvu, te da službenici, nastavnici i javni radnici, bez obzira otkuda potjecali, službeno upotrebljavaju književni jezik sredine u kojoj djeluju« (usp. *Deklaracija*, 1967. [1991]: 9–10).

Usprkos brojnim i nemalim kritikama i političkim osudama *Deklaracije* (usp. Pranjковиć 2006b: 38), na samom početku sedamdesetih ne manjka zbivanja u vezi s hrvatskim jezikom. Naprotiv! Svakako u tom kontekstu valja spomenuti *Izjavu* Matice hrvatske od 16. travnja 1971. godine, kojom se »Matica hrvatska odriče [se] Novosadskog dogovora smatrajući ga bespredmetnim i nevažećim, jer ga je i povijesna zbilja već opovrgla, upravo kao i Bečki dogovor prije njega« (usp. Pranjковиć 2006b: 41).

U to je vrijeme – a znajući za važno, upravo simbolično mjesto koje pravopisi zauzimaju u novijoj povijesti hrvatskoga jezika, ne bi nas to trebalo čuditi! – nastajala još jedna hrvatska pravopisna knjiga. Htijući ponuditi rješenje u situaciji kad je jedini postojeći pravopis i *službeno proglašen neslužbenim* (tj. nevažećim), trojica su hrvatskih jezikoslovaca – Stjepan Babić, Božidar Finka i Milan Moguš – u vrućim ljetnim mjesecima 1971. godine pisala novi *Hrvatski pravopis*. Podatak da im je kao predložak poslužilo 9. izdanje Boranićeva pravopisa (iz 1947) svakako je vrijedan pozornosti: u vrijeme *hrvatskoga proljeća*, nacionalnoga osvjetljenja popraćena izraženom potrebom isticanja hrvatske jezične i pravopisne posebnosti, pogodan *model* za novi hrvatski pravopis prepoznat je u Boranićevoj pravopisnoj knjizi, odnosno u pravopisnoj koncepciji koja je još početkom stoljeća bila žestoko osporavana kao ona koja nedovoljno uvažava dotadašnju hrvatsku pisanu praksu. No očito je da žurba oko priređivanja novoga *Hrvatskog pravopisa* nije bila bezrazložna i nepotrebna, kao i to da se ipak nije dovoljno požurilo: u čekanju odobrenja za upotrebu u školama, koje je trebao izdati Sekretarijat za prosvjetu, nauku i kulturu SRH, proteklo je još nekoliko mjeseci (usp. Pranjковиć 2006b: 42), što se pokazalo kobnim za tu normativnu knjigu. Naime na *hrvatsko se proljeće* u prosincu iste godine žestoko obrušio partijski/državni vrh, i to na 21. sjednici Predsjedništva CK SKJ u Karađorđevu: između ostaloga zabranjen je rad Matice hrvatske, mnogi su članovi te ustanove, uopće sudionici *hrvatskoga proljeća* (tzv. *proljećari*) završili u zatvoru. Zabranjen je i još neobjavljen *Hrvatski pravopis*; uništeni su otisnuti, a neuvezani primjerci. U Hrvatskoj dakle *nepoćudna*, ta je pravopisna knjiga ubrzo doživjela dva svoja londonska izdanja (odatle i naziv *londonac*). Premda se zna da je u Hrvatskoj u godinama koje su uslijedile *Hrvatski pravopis* kriomice korišten, o stvarnom se njegovu utjecaju do devedesetih godina 20. stoljeća može samo nagađati. Sigurno je međutim da je kasnije u sedamdesetima *Hrvatski pravopis* posebno bio na cijeni ne samo zbog svoje simbolične vrijednosti i sasvim razumljiva prkosa korisnika što im se zabranjuje uporaba ni po čemu sporne pravopisne knjige (državnim je vlastima, po svemu sudeći, ponajviše smetalo njezino ime, a i sama činjenica da je njome

praktično *suspendiran* »državni« pravopis, a time i »državna«/službena jezična politika) nego se – zahvaljujući svome rječničkom dijelu – pokazao i kao iznimno koristan priručnik: nudeći savjete pri odabiru leksema (ti pa *ne ova riječ nego ona* ili *bolje ova riječ nego ona*), taj je rječnik znatno prekoračio zadane okvire (i ovlasti!) *pravopisnoga* rječnika (bio je nešto između jezičnoga savjetnika i razlikovnika), ali je zahvaljujući baš tome u vrijeme jezičnoga unitarizma i mogao poslužiti kao hvalevrijedna pomoć svima koji su željeli pisati (i govoriti) na *čistome* hrvatskom jeziku.

S druge strane – *službeno* – u Hrvatskoj nije bilo pravopisa. U praksi se *neobvezujuće* moglo služiti novosadskim pravopisom, a to je značilo i ponešto slobodniju primjenu njegovih pravila. Riječju, u Hrvatskoj se ustalio određen tip (pravo)pismenosti koji je manje-više odgovarao Broz-Boranićevoj tradiciji s nekim *novosadskim* modifikacijama (neznatno smanjen udio morfonološkoga načela, logičko-semantička interpunkcija).

Takvo je pravopisno *bezvlašće* prekinuto novim pravopisnim izdanjem – prvim službenim pravopisom nakon novosadskoga: *Pravopisnim priručnikom hrvatskoga ili srpskoga jezika*⁴⁶ Vladimira Anića i Josipa Silića, objavljenim 1986. godine. Ostajući, razumljivo i očekivano, na tragu hrvatske fonološko-morfonološke pravopisne prakse, ta je knjiga – na nov način promišljajući pitanja kompetencije pravopisne norme – unijela novosti u način njezina propisivanja, pa je utoliko i predstavljala blag odmak od broz-boranićevske *tradicije izrade* pravopisnih knjiga.

Ali nova pravopisna knjiga nije zadugo ostala »na snazi«! Nova će hrvatska država vrlo brzo iskoristiti svoje »pravo« na *vlastiti* pravopis.

Politički burne devedesete bile su i jezično/jezikoslovno burne. Osamostaljenje Republike Hrvatske bilo je popraćeno intenziviranjem rada na svim trima razmatranim područjima: sve je započelo s novim *pravopisnim izdanjima*, *jezično* je *savjetništvo* postalo vrlo popularno, traženo pa i sve-

⁴⁶ Da ne bude zabune, naziv je jezika u naslovu priručnika bio uvjetovan jezičnom politikom, odnosno službenim imenom jezika. U Ustavu se Socijalističke Republike Hrvatske iz 1974. godine 138. članak odnosio na pitanje jezika: »U Socijalističkoj Republici Hrvatskoj u javnoj je upotrebi hrvatski književni jezik – standardni oblik narodnog jezika Hrvata i Srba u Hrvatskoj, koji se naziva hrvatski ili srpski« (navedeno prema časopisu »Jezik«, god. XXI, 1973/1974, br. 3–4, str. 67). I dok je nesumnjivo tendenciozna administrativno-pravna nedorečenost zakonskog članka (*hrvatski književni jezik... koji se naziva hrvatski ili srpski*) predodredila naziv jezika u naslovu Anić-Silićeva *Pravopisnog priručnika*, dvanaest je godina ranije vjerojatno ista zakonska neodređenost pogodovala naslovu Silićeva udžbenika – *Osnove fonetike i fonologije hrvatskog književnog jezika* (1974. u suautorstvu s Dragutinom Rosandićem), a isti je autorski dvojac 1979. godine objavio i *Osnove morfologije i morfofostilistike hrvatskoga književnog jezika*. (O tome usp. i Pranjaković 2006b: 43–44; Babić 1990b: 7 i 186–202).

prisutno, a pojačana je i *leksikografska djelatnost*, posebice objavljivanje razlikovnih rječnika.

Devedesete naime započinju objelodanjivanjem 1971. godine brutalno zabranjena i uništena Babić-Finka-Moguševa *Hrvatskoga pravopisa* (1990). Nije to međutim bilo samo poravnavanje *emocionalnog duga* spram knjige kojoj je u sedamdesetima bezrazložno učinjena nepravda, nije to bilo – kako bi se u devedesetima moglo ili trebalo očekivati – tek bibliofilsko izdanje: taj je pravopis i *neslužbeno* odmah postao *služben*, u pisanju su se nastojala slijediti upravo njegova pravila. Srećom, to je izdanje – podsjetimo – bilo sasvim na tragu Broz-Boranićevih pravopisnih rješenja, pa ni razlike između norme koja se njime propisivala i one zatečene, Anić-Silićeve nisu bile velike. Pisanje morfonema /d/ ispred /c/, /č/ i /ć/ (što nije predviđao Anić-Silićev priručnik iz 1986), dakle *odcijepiti*, *odčepiti*, *odćušnuti*, prošlo je gotovo nezamijećeno i upravo je spontano prihvaćeno, ali je zato nekim znatno marginalnijim rješenjima davana velika, upravo simbolička važnost, primjerice pisanju ili nepisanju točke uz redni broj ako iza njega slijedi koji drugi pravopisni ili interpunkcijski znak – npr. (1971.-1990.), kako se pisalo po Babić-Finka-Moguševu pravopisu, ili (1971-1990), kako je propisivao Anić-Silićev. No nije sve stalo s tom pravopisnom knjigom! Uzredala su nova izdanja *Hrvatskoga pravopisa* Stjepana Babića, Božidara Finke i Milana Moguša, do kraja stoljeća njih još četiri (²1994, ³1995, ⁴1996, ⁵2000). Ukratko bi se moglo reći da je (neskrivena) intencija tih pravopisnih knjiga bila postupno uvođenje promjena u hrvatsku pravopisnu normu (one, promjene, većim bi se dijelom mogle svesti pod jedan zajednički nazivnik – povećanje broja situacija u kojima se odstupa od fonološkoga pravopisnog načela, ali i – općenito – od ranije pisane prakse). Konkretnije, to je u prvo vrijeme značilo dopuštanje pisanja na dva načina (npr. i *zadaci* i *zadatci* prema *zadatak*), a potom propisivanje samo jednog načina kao ispravnog (*zadatci*). I još nešto: ni u devedesetima ovi pravopisci nisu odustali od u osnovici nepravopisne koncepcije pravopisnog rječnika (čime se zapravo aktualizira važno pitanje i metodologije leksikografske djelatnosti): *opterećen* zvjezdicama i uputnicama, pravopisni je rječnik uznastojao biti neka vrsta *instant* jezičnoga savjetnika. U *Napomenama o ovome rječniku* zabilježeno je: »Uz stilski obilježene riječi, ne baš prijeko potrebne tuđice ili manje preporučljive riječi koje po navedenim pravilima [tj. u kojima dolazi do nedoumica kako se pravilno pišu, nap. L. B.] ulaze u pravopisni rječnik, dolazi znak >, a iza njega stilski neutralna riječ, domaća zamjena ili normativno preporučljivija riječ ili oblik. Ako je stilska obilježenost veća, tada ispred prve dolazi još i zvjezdica. Valja posebno naglasiti da to ne znači da se riječi sa zvjezdicom ili bez zvjezdice ispred znaka > ne smiju upotrebljavati u hrvatskome književnom jeziku, nego je to upozorenje da **takve riječi valja upotrebljavati s većim oprezom i s posebnim znanjem** [sic!]<« (Babić-Finka-Moguš 1996: 148-149; istakla L. B.).

Iako je to, nažalost, u hrvatskoj javnosti prošlo uglavnom nezamijećeno, svakako valja spomenuti da je pred kraj stoljeća (1996) – simbolič-

no najavljujući eru neke nove, *računalne* pismenosti – objavljen *Hrvatski računalni pravopis* Slavena Batnožića, Branka Ranilovića i Josipa Silića, ponudivši, uz *popratnu* knjigu, po prvi put na novom mediju (na disketi), računalni program za provjeru pravopisa (tzv. *spelling-checker*).

Svojevrsna bi se *glad* govornika hrvatskoga jezika za jezičnim savjetima svakako mogla obrazložiti velikim *olakšanjem* stoga što se sada, u devedesetima *napokon može govoriti hrvatski*. Dakako da je takva konstatacija samo dijelom točna: naime govornici su hrvatskoga jezika i u ranijim desetljećima govorili hrvatski, ali su se sada (nakon osamostaljenja Republike Hrvatske) hrvatski jezični razvoj i/ili standardizacijski procesi u potpunosti emancipirali od jezičnoga stanja i standardizacije u Srbiji. Jezičnih je savjeta doslovce bilo svugdje – i u radijskim i televizijskim programima, i u novinskim stupcima, i u knjigama, davali su ih i znani i neznan, i pozvani i nepozvani. Tematski je raspon ipak bio poprilično uzak: prevagu su imali oni savjeti koji su se bavili hrvatsko-srpskim leksičkim razlikama, a nešto poslije i oni koji su predstavljali borbu protiv anglizama; dakako, zastupljena je bila i pravopisna problematika. Među najekspoziranijim savjetničarima toga desetljeća oni su koji su objavili i knjige (svojih) jezičnih savjeta: Stjepan Babić (*Hrvatska jezikoslovna čitanka*, 1990), Stjepko Težak (*Hrvatski naš svagda(š)nji*, 1991; *Hrvatski naš osebniji*, 1995; *Hrvatski naš (ne)zaboravljeni*, 1999), Mile Mamić (*Jezični savjeti*, 1996) i Ivan Zoričić (*Hrvatski u praksi*, 1998). Vrijedi spomenuti i *Govorimo hrvatski*, zbornik jezičnih savjeta u izdanju Hrvatskoga radija (ur. Mihovil Dulčić, 1997), koji zaboravu otima priloge iz svakodnevne emisije toga radija, te napose respektabilan (pogotovo opsegom, ali i sadržajem) *Hrvatski jezični savjetnik* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje (1999, u redakciji Lane Hudeček, Milice Mihaljević i Luke Vukojevića).

Na svojevrsan način savjetnicima su bliski razlikovni rječnici. Samo ćemo konstatirati da ih je u devedesetima bilo i više no što je trebalo i što bi bilo razumno, a da se mnogih – što se njihove kvalitete tiče – bolje i ne prisjećati. Samo je jedan, smatramo, vrijedan spomena (iako i to ne bez zadržke): *Razlikovni rječnik srpskoga i hrvatskoga jezika* Vladimira Brodnjaka (1991). Rječnik je to u kojemu se nastojalo prikazati složene odnose između dvaju leksičkih sustava⁴⁷, srpskoga i hrvatskoga, i zahvaljujući tome – usprkos mnogim pogreškama i zastranjenjima – on može biti koristan priručnik. Od presudne je međutim važnosti da bude korišten na primjeren način, da se slijede leksikografove bilješke (uputnice), ali i da ga se ne smatra bezuvjetnim autoritetom (pojedine kvalifikacije ipak treba preispitati). S druge strane nakon Brodnjakova je rječnika uslijedila po-

47 Naime najveća je opasnost ako se u koncipiranju razlikovnog rječnika pristupi isključivo, po kriteriju *ovako se kaže srpski, a ovako hrvatski*. Drugim riječima, leksički su odnosi – i unutarjezični (između različitih registara/funkcionalnih stilova jednog jezika) i međujezični – znatno složeniji. Brodnjak je tom problemu nastojao doskočiti posebnim sustavom brojčanih oznaka (od 1 do 22); svaka oznaka znači jedan tip odnosa među leksemima koji se javljaju u suodnosu (lijeva srpska i desna hrvatska strana). Usp. o tome i u Badurina 1991a.

plava izrazito loših, u pravilu amaterskih popisa riječi; takva se kvazileksikografska rabota pokazala iznimno štetnom (odjednom je postalo jako važno što o pojedinom leksemu kaže neki jezikoslovac samouk, a takvi kao da su ponajbolje »znali« kako bi Hrvati uistinu trebali govoriti) i bilo bi je dobro što prije zaboraviti.⁴⁸

No svakako je najvažniji leksikografski događaj devedesetih (i ne samo njih!) obnova jednojezične hrvatske leksikografije. U izdanju Novog Libera 1991. godine izlazi jednosveščani *Rječnik hrvatskoga jezika* Vladimira Anića. I hvaljen i osporavan (najčešće mu se zamjerala prevelika *tolerantnost* prema nehrvatskim riječima⁴⁹), taj će rječnik do kraja stoljeća doživjeti još dva izdanja (²1994, ³1998). Na samom je izmaku stoljeća, 2000. godine, objavljen *Rječnik hrvatskoga jezika* u izdanju Leksikografskog zavoda *Miroslav Krleža* i Školske knjige, a u redakciji Jure Šonje.

Po svemu sudeći devedesete je godine prošloga stoljeća duboko obilježilo propitivanje hrvatskoga jezičnog standarda, pa se onda i na time uvjetovanu pojavu naglih promjena uglavnom u leksičkoj i pravopisnoj normi može gledati kao na *restandardizaciju* hrvatskoga standardnog jezika (usp. Peti-Stantić 2009). Nema sumnje – i to treba priznati! – bojazan je da ono kako govorimo – zato što smo to baštinili iz zajedničke države

⁴⁸ Jedan su takav »rječnik« (*Razlike između hrvatskoga i srpskoga jezika*, 1991) objavili u stručnim krugovima dotada sasvim nepoznati (a potom ne baš po dobru znani) Ivan Branko Šamija i Dražen Lukačić. No dok je njihovo *djelce* izišlo u vlastitoj nakladi, znatno je problematičnije kad se kao izdavač jednog takvog »projekta« pojavi Hrvatska radio-televizija (usp. Krmpotić 1992), pa onda kad on još postane nekom vrstom obvezatnog »normativnog« priručnika za njezine urednike, novinare, voditelje i spikere. O tim izdanjima usp. u Pranjkić 1993: 158–171; Pranjkić 1997: 109–121. O hrvatskom i srpskom standardnom jeziku i razlikovnicima također u Pranjkić 2008: 55–80.

Uzgređ spomenimo da bavljenje srpsko-hrvatskim/hrvatsko-srpskim leksičkim razlikama nije mimošlo ni srpsku stranu te da je također golicalo filologe amatere. Štoviše, u osvit devedesetih u Beogradu se pojavio *Hrvatsko-srpski rječnik inačica/Srpsko-hrvatski rečnik varijanti* Jovana Ćirilova (1989), koji je, doduše u zadnji čas prije političkoga rasapa, zastupao stav srpske (jezične) politike i zagovarao tezu o istome jeziku: »Autor ovog rečnika polazi od činjenice da su srpski i hrvatski jezik jedan jezik. Srpskohrvatski ili hrvatskosrpski ima više varijanti« te otkriva težnju svoga uratka »da pospeši osmozu između varijanti, koja je u toku, ne iz političkih, već iz lingvističkih i kulturnoistorijskih razloga« (Ćirilov 1989: 5).

Naposljetku će svakako biti zanimljivo upozoriti na činjenicu da se, nasuprot, u srpskoj lingvistici govori o *kroatizmima* (makar i u navodnicima), te da postoji poveći popis leksema koji su u srpski jezik ušli iz hrvatskoga i koji u njemu mogu imati dijelom različiti status (bilo da se više i ne osjećaju kao hrvatski, bilo da »zadržavaju neodređeni hrvatski prizvuk«, bilo da je riječ o jezikoslovnim terminima koji su usvojeni novosadskim pravopisom, bilo da su to »povremeno upotrebljeni kroatizmi«; usp. Klajn 1996: 39–41).

⁴⁹ Ukratko o recepciji Anićeva rječnika u devedesetima usp. Pranjkić 2006b: 50, a o sadržaju polemika u vezi s njime usp. Pranjkić 1997: 103–107. Usp. i Badurina 1991b.

- za posljedicu imala mnoge *paranormativne* inovacije i u jezičnoj normi i, dakako, u jezičnoj praksi.⁵⁰

Kraj stoljeća - kraj teme?

Dakako da ne! Ima li boljega dokaza tome da se (standardno)jezični razvoj ne obazire na prijelome stoljeća i o njima ne ovisi od usputna podatka da je na samome početku 21. stoljeća, u siječnju 2001. svjetlo dana ugledala jedna nova knjiga - *pravopis*! Riječ je o *Pravopisu hrvatskoga jezika* Vladimira Anića i Josipa Silića. Ako znamo da je posljednji dvadesetostoljetni pravopis (peto izdanje Babić-Finka-Moguševa pravopisa) iz tiska izišao u prosincu 2000, onda doista možemo reći da je takva *smjena stoljeća* bila više no simbolična.

Kad bismo pak željeli rezimirati pregled *stoljetnoga* jezičnog razvoja, morali bismo nakraju reći da je sociolingvistički i sociopolitički status hrvatskoga standardnog jezika na kraju turbulentna 20. stoljeća bio razmjerno zadovoljavajući. Jedno je sigurno: u novo smo stoljeće zakoračili s izgrađenim standardnim jezikom, ali i s nekim novim (ili ipak starim?) problemima.

⁵⁰ Paranormativne inovacije u devedesetima pregledno je prikazao Ivo Pranjković (usp. *Normativne i paranormativne inovacije u hrvatskome jeziku*, u Pranjković 2008: 84-93). O leksiku i identitetu, ali i o negativnim utjecajima političkih prilika na leksik i leksičku normu, odnosno o negativnim aspektima jezičnoga purizma usp. Belaj 2009.

Izvori i literatura

Andrić, Nikola, 1911. [1997], *Branič jezika hrvatskoga*, Novo, dopunjeno izdanje (druga i treća tisuća), Tisak Kr. zemaljske tiskare, Zagreb [Pergamena, Zagreb].

Anić, Vladimir – Silić, Josip, ¹1986, ²1987, ³1990, *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Sveučilišna naklada »Liber« – Školska knjiga, Zagreb.

Anić, Vladimir – Silić, Josip, 2001, *Pravopis hrvatskoga jezika*, Novi Liber – Školska knjiga, Zagreb.

Anić, Vladimir, ¹1991, ²1994, ³1998, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb.

Anić, Vladimir, ⁴2003, *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb.

Babić, Stjepan – Finka, Božidar – Mogaš, Milan, 1971. [1990], ²1994, ³1995, ⁴1996, ⁵2000, *Hrvatski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb.

Babić, Stjepan, 1990a, *Hrvatska jezikoslovna čitanka*, Globus, Zagreb.

Babić, Stjepan, 1990b, *Hrvatski jezik u političkom vrtlogu*, Zagreb.

Babić, Stjepan, 2005, *Uz članak O početku hrvatskoga jezičnog standarda*, u: »Jezik« 2005/5, str. 193-195.

Badurina, Lada, 1991a, *O sličnostima i razlikama (Vladimir Brodnjak, Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika, Školske novine, Zagreb 1991)*, prikaz, u: »Fluminensia« III/1-2, str. 223-225.

Badurina, Lada, 1991b, *Od riječi do rječnika (Vladimir Anić, Rječnik hrvatskoga jezika, Novi Liber, Zagreb 1991)*, prikaz, u: »Fluminensia«, III/1-2, str. 221-223.

Badurina, Lada, 1995, *Pravopis hrvatski – pravopis srpski*, u: »Fluminensia« 7/2, str. 59-69.

Badurina, Lada, 1996, *Kratka osnova hrvatskoga pravopisanja: Metodologija rada na pravopisu*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka.

Badurina, Lada, 1998, *Pravopis*, u: *Hrvatski jezik*, ur. Mijo Lončarić, *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*, Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, Opole, 65-73.

Badurina, Lada, 2000, *Purističke tendencije u jeziku hrvatskih javnih glasila*, u: *IV. Međunarodni kroatistički znanstveni skup*, zbornik radova, Pečuh, str. 2-14.

Badurina, Lada, 2006, *Hrvatska pravopisna norma u 20. stoljeću*, u: *Hrvatski jezik u XX. stoljeću*, zbornik, ur. Marko Samardžija i Ivo Pranjković, Matica hrvatska, Zagreb, str. 145-158.

Badurina, Lada – Pranjković, Ivo, 2009, *Hrvatski pravopisni kompleks: Novi Sad i hrvatski pravopis danas*, u: *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti*, ur. Lada Badurina, Ivo Pranjković i Josip Silić, Disput, Zagreb, str. 307–318.

Batnožić, Slaven – Ranilović, Branko – Silić, Josip, 1996, *Hrvatski računalni pravopis (uz računalni program, spelling-checker)*, Matica hrvatska – SYS, Zagreb.

Belaj, Branimir, 2009, *Leksik i identitet*, u: *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti*, ur. Lada Badurina, Ivo Pranjković i Josip Silić, Disput, Zagreb, str. 253–266.

Benešić, Julije, 1939, *Serbyzmy i kroatyzmy*, u: *Gramatyka języka chorwackiego czyli serbskiego*, Warszawa – Zagreb.

Boranić, Dragutin (priredio), ³1904, ⁴1906, ⁵1911, ⁶1915, *Hrvatski pravopis Ivana Broza*, Zagreb.

Boranić, Dragutin, ¹1921, ²1923, ³1926, ⁴1928, ⁵1930, *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb.

Boranić, Dragutin, ⁶1934, ⁷1937, *Pravopis hrvatskosrpskoga jezika*, Zagreb.

Boranić, Dragutin, 1940. (četvrto izdanje!), ⁸1941, *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb.

Boranić, Dragutin, ⁹1947, ¹⁰1951, *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb.

Brabec, Ivan, 1982, *Sto jezičnih savjeta*, Školske novine, Zagreb.

Brodnjak, Vladimir, 1991, *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*, Školske novine, Zagreb.

Broz, Ivan, 1886–1893. [2000], *Filološke sitnice i pabirci*, prikupio i pogovorom popratio Marko Samardžija, Pergamena, Zagreb.

Broz, Ivan, ¹1892, ²1893, *Hrvatski pravopis*, Po određenju kr. zemaljske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, Troškom i nakladom kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, Zagreb.

Brozović, Dalibor, 1978, *Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti*, u: *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, zbornik, Liber – Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, str. 9–83.

Brozović, Dalibor, 1998, *Povijesna podloga i jezičnopolitičke i sociolingvističke okolnosti*, u: *Hrvatski jezik*, ur. Mijo Lončarić, *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*, Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, Opole, 3–34.

Brozović, Dalibor, 2005, *O početku hrvatskoga jezičnog standarda*, u: »Jezik« 2005/5, str. 186–192.

Brozović, Dalibor, 2006, *Neka bitna pitanja hrvatskoga jezičnog standarda*, Školska knjiga, Zagreb.

Cipra, Franjo – Guberina, Petar – Krstić, Kruno, 1941. (zabranjen) [1998], *Hrvatski pravopis*, Zagreb [ArTresor naklada, Zagreb].

Cipra, Franjo – Klaić, Adolf Bratoljub (uz suradnju članova Ureda za hrvatski jezik), 1944. [1992], *Hrvatski pravopis*, Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, Zagreb [pretisak *Hrvatski korijenski pravopis*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb].

Ćirilov, Jovan, 1989, *Hrvatsko-srpski rječnik inačica / Srpsko-hrvatski rečnik varijanti*, Stilos, Beograd.

Deklaracija o hrvatskome jeziku s priložima i Deset teza, 1991, drugo izdanje, Matica hrvatska, Zagreb.

Dujmušić, Jozo, 2008, *Antibarbarus hrvatskoga jezika i drugi članci*, priredila Tatjana Pišković, Pergamena, Zagreb.

Dulčić, Mihovil (ur.), 1997, *Govorimo hrvatski: Jezični savjeti*, Hrvatski radio – Naklada »Naprijed«, Zagreb.

Guberina, Petar – Krstić, Kruno, 1940, *Razlike između hrvatskoga i srpskoga jezika*, Matica hrvatska, Zagreb.

Hudeček, Lana – Mihaljević, Milica – Vukojević, Luka (ur.), 1999, *Hrvatski jezični savjetnik*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Pergamena – Školske novine, Zagreb.

Iveković, Franjo – Broz, Ivan, 1901. [2009], *Rječnik hrvatskoga jezika*, Svezak I. A–O, Svezak II. P–Ž, Štamparija Karla Albrechta, Zagreb [Naklada Nediljko Dominović, Zagreb].

Jonke, Ljudevit, ¹1964, ²1965, *Književni jezik u teoriji i praksi*, Znanje, Zagreb.

Jonke, Ljudevit, 1953, *Aleksandar Belić: Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika*, *Beograd 1950.*, str. 546., u: »Jezik«, I/3, str. 124–127.

Jonke, Ljudevit, 1971, *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*, Matica hrvatska, Zagreb.

Katičić, Radoslav, 1986, *Novi jezikoslovni ogledi*, Školska knjiga, Zagreb.

Katičić, Radoslav, 1998, *Razvoj*, u: *Hrvatski jezik*, ur. Mijo Lončarić, *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*, Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, Opole, 37–53.

Klaić, Adolf Bratoljub (uz suradnju članova Ureda za hrvatski jezik), ¹1942, ²1942, *Koriensko pisanje*, Ured za hrvatski jezik, Zagreb.

Klajn, Ivan, 1996, *Leksika*, u: *Srpski jezik*, ur. Milorad Radovanović, *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*, Uniwersytet Opolski - Instytut Filologii Polskiej, Opole, 37-86.

Kosor, Karlo, 1979, *Bilješke o jeziku suvremenih hrvatskih pisaca*, Split.

Krmpotić, Marijan, 1992, *Jezični priručnik*, Hrvatska radio-televizija, Zagreb.

Mamić, Mile, ¹1996, ²1997, *Jezični savjeti*, Hrvatsko filološko društvo, Zadar.

Maretić, Tomo, 1899, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Štampa i naklada knjižare L. Hartmana, Zagreb.

Maretić, Tomo, 1924, *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik za sve one, koji žele dobro govoriti ili pisati našim jezikom*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.

Mićanović, Krešimir, 2006a, *Hrvatski s naglaskom: Standard i jezični varijeteti*, Disput, Zagreb.

Mićanović, Krešimir, 2006b, *Mjesto standardologije u jezikoslovnoj kroatistici*, u: *Hrvatski jezik u XX. stoljeću*, zbornik, ur. Marko Samardžija i Ivo Pranjković, Matica hrvatska, Zagreb, str. 559-585.

Pavešić, Slavko (ur.), 1971, *Jezični savjetnik s gramatikom*, Matica hrvatska, Zagreb.

Peti-Stantić, Anita, 2009, *Restandardizacija (hrvatskoga) standardnog jezika*, u: *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti*, ur. Lada Badurina, Ivo Pranjković i Josip Silić, Disput, Zagreb, str. 71-82.

Pišković, Tatjana, 2008, *Jezični purizam Joze Dujmušića*, u: *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knjiga 34, Zagreb, str. 323-340.

Pranjković, Ivo, 1993, *Kronika hrvatskoga jezikoslovlja*, Matica hrvatska, Zagreb.

Pranjković, Ivo, 1997, *Jezikoslovna sporenja*, Konzor, Zagreb.

Pranjković, Ivo, 2006a, *Filološki vjekopisi*, Disput, Zagreb.

Pranjković, Ivo, 2006b, *Hrvatski jezik od godine 1945. do 2000*, u: *Hrvatski jezik u XX. stoljeću*, zbornik, ur. Marko Samardžija i Ivo Pranjković, Matica hrvatska, Zagreb, str. 29-58.

Pranjković, Ivo, 2008, *Sučeljavanja: Polemički dueli oko hrvatskoga jezika i pravopisa*, Disput, Zagreb.

Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika s pravopisnim rječnikom (izradila Pravopisna komisija), 1960, Matica hrvatska - Matica srpska: Zagreb - Novi Sad.

Rišner, Vlasta, 2006, *Hrvatsko jezično savjetništvo u 20. stoljeću*, u: *Hrvatski jezik u XX. stoljeću*, zbornik, ur. Marko Samardžija i Ivo Pranjković, Matica hrvatska, Zagreb, str. 367–393.

Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika, 1967, A–F, G–K, Matica hrvatska, Zagreb.

Rožić, Vatroslav, 1913. [1998], *Barbarizmi u hrvatskom jeziku*, Treće izdanje, Tisak i naklada knjižare L. Hartmana (St. Kugli), Zagreb [Pergamena, Zagreb].

Samardžija, Marko, 1993a, *Hrvatski jezik u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

Samardžija, Marko (prikupio i za tisak priredio), 1993b, *Jezični purizam u NDH: Savjeti Hrvatskoga državnog ureda za jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

Samardžija, Marko, 1998, *Leksik*, u: *Hrvatski jezik*, ur. Mijo Lončarić, *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*, Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, Opole, 133–162.

Samardžija, Marko (priredio), 1999, *Norme i normiranje hrvatskoga standardnog jezika*, Matica hrvatska, Zagreb.

Samardžija, Marko (priredio), 2001, Franjo Iveković, Ivan Broz, Tomo Maretić, Vatroslav Rožić, Milan Rešetar, Antun Radić, Nikola Andrić, Dragutin Boranić, *Jezikoslovne rasprave i članci*, Matica hrvatska, Zagreb.

Samardžija, Marko, ²2004a, *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

Samardžija, Marko, 2004b, *Još o genezi i utjecaju hrvatskih vukovaca*, u: *Riječki filološki dani 5*, zbornik radova, ur. Irvin Lukežić, Filozofski fakultet, Rijeka, str. 463–470.

Samardžija, Marko, 2006, *Hrvatski jezik od početka XX. stoljeća do godine 1945*, u: *Hrvatski jezik u XX. stoljeću*, zbornik, ur. Marko Samardžija i Ivo Pranjković, Matica hrvatska, Zagreb, str. 9–28.

Samardžija, Marko, 2008, *Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

Silić, Josip, 1998, *Hrvatski standardni jezik i dijalekti. Teze za diskusiju*, u: *Jezična norma i varijeteti*, zbornik, ur. Lada Badurina, Boris Pritchard i Diana Stolac, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb – Rijeka, str. 481–484.

Silić, Josip, 2006, *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*, Disput, Zagreb.

Šamija, Ivan Branko – Lukačić, Dražen, 1991, *Razlike između hrvatskoga i srpskoga jezika*, nakladnik Ivan Branko Šamija, Zagreb.

- Šonje, Jure (ur.), 2000, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Leksikografski zavod »Miroslav Krleža« - Školska knjiga, Zagreb.
- Tafra, Branka, 1995, *Jezikoslovna razdvojba*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Težak, Stjepko, 1991, *Hrvatski naš svagda(š)nji*, Školske novine, Zagreb.
- Težak, Stjepko, 1995, *Hrvatski naš osebujni*, Školske novine, Zagreb.
- Težak, Stjepko, 1999, *Hrvatski naš (ne)zaboravljeni*, Tipex, Zagreb.
- Težak, Stjepko, 2004, *Hrvatski naš (ne)podobni*, Školske novine, Zagreb.
- Vidović, Radovan, 1969, *Kako ne valja - kako valja pisati*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Vidović, Radovan, 1983, *Jezični savjeti*, Logos, Split.
- Zoričić, Ivan, 1998, *Hrvatski u praksi*, Zavičajna zaklada »Žakan Juri«, Pula.
- Zoričić, Ivan, 2004, *Tragom jezičnih nedoumica*, Zavičajna naklada »Žakan Juri«, Pula.